KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

KAČALA, J.: Šesťdesiat rokov od Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie 289
HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Jazyková kultúra a dejiny jazyka . . 291
DVONČOVÁ, J.: O rečovej výchove v predškolskom veku 295
DVONČ, L.: Skloňovanie cudzích rodných mien a priezvisk na *-e* 298
HORVÁTH, Š.: Tvorenie termínov typu *praxeológia* a *kineziológia* 302

Diskusie

PECIAR, Š.: Ako pomenovať dieťa narodené v Prahe? . . 307

Rozličnosti

Podstatné mená s predponou *pre-* a *prie-*. K. Palkovič 308
Zhorieť do tla — ľahnúť popolom. E. Smiešková . . . 310
Kade ľahšie — kadeľahšie. M. Marsinová 311

Správy a posudky

Konferencia o Jankovi Franciscim. G. Horák 313
Jubilejné Chalupkovo Brezno. J. Findra 314
Vzácna kniha o slovenčine. J. Ružička 316
Druhé vydanie dobrej štylistiky. J. Horecký 316

Spytovali ste sa

Snehuľko Zlatúlik. G. Horák 317
Vysokohlinitý. E. Rísová . 318
V súvislosti s dačím, nie v súvislosti dačoho. M. Marsinová 320

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 11 — 1977 — ČÍSLO 9

Šesťdesiat rokov od Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie

JÁN KAČALA

V novembri 1977 si ľudia na celom svete pripomínajú 60. výročie udalosti, ktorá sa všeobecne pokladá za najvýznačnejšiu v 20. storočí, 60. výročie Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie. V novembri 1917 robotníci a roľníci Ruska podľa Leninovho projektu víťazne prelomili kapitalistickú obruč a začali budovať nový spoločenský poriadok, diametrálne odlišný od všetkých, ktorými doteraz ľudstvo prešlo. Veľká októbrová socialistická revolúcia stojí tak na začiatku novej etapy v dejinách ľudstva: etapy proletárskych revolúcií, národnooslobodzovacieho hnutia a neobyčajného rastu robotníckeho a komunistického hnutia. Veľká októbrová socialistická revolúcia začala epochu všeobecnej krízy kapitalizmu a víťazného nástupu nového spoločenského poriadku — socializmu. Na základe premysleného projektu a dobrej teoretickej i praktickej prípravy ukázala Októbrová revolúcia víťazný spôsob uchopenia moci robotníckou triedou a potom najmä budovanie nového spoločenského poriadku v praxi. Už tým prvá víťazná socialistická revolúcia na svete nebola iba vecou ruského robotníctva a roľníctva, lež stala sa vecou medzinárodného významu. Historický význam Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie videl V. I. Lenin v tom, že vplýva na revolučné hnutie v iných krajinách a že jej črty sa budú opakovať v ďalších proletárskych revolúciách, ktoré uskutočnia pracujúce masy v iných krajinách.

Šesťdesiat rokov od víťaznej socialistickej revolúcie v Rusku, to je 60 rokov víťazného postupu socializmu nielen v jednej krajine, ale

najmä v ostatných troch desaťročiach aj v medzinárodnom rozsahu — v podobe spoločenstva socialistických krajín, ktoré predstavuje najrevolučnejšiu silu súčasnej dejinnej etapy. Šesťdesiat rokov od víťaznej socialistickej revolúcie v Rusku, to je 60 rokov tvorivej práce sovietskych ľudí pri výstavbe spoločnosti nového typu a veľkých úspechov dosiahnutých v oblasti rozvoja hospodárstva, techniky, vedy, kultúry, v rozvoji sovietskej spoločnosti ako celku. Je to 60 rokov, počas ktorých sa z teórie, z plánov, zo skromných začiatkov a začiatočných úspechov napriek ťažkým podmienkam, ktoré niesla so sebou zaostalosť cárskeho Ruska, I. svetová vojna a občianska vojna a najmä II. svetová vojna, zrodil reálny socializmus, socializmus vo svojej rozvinutej etape. Tento historický výsledok dosiahol sovietsky ľud usilovnou a cieľavedomou prácou, ktorú organizovala a viedla Komunistická strana Sovietskeho zväzu, vedúca sila sovietskej spoločnosti aj svetového revolučného pohybu vôbec.

Úspechy a úroveň rozvoja sovietskej spoločnosti dosiahnuté za 60 rokov od Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie dokumentuje aj návrh novej Ústavy (základného zákona) Zväzu sovietskych socialistických republík, ktorý bol v júni t. r. predložený na všeľudovú diskusiu. V preambule tohto návrhu sa okrem iného konštatuje:

„V ZSSR bola vybudovaná rozvinutá socialistická spoločnosť. V tejto etape, keď sa socializmus rozvíja už na vlastnej základni, sa čoraz plnšie prejavujú tvorivé sily nového zriadenia a prednosti socialistického spôsobu života a pracujúci čoraz širšie užívajú plody veľkých revolučných vymožeností.

Je to spoločnosť, v ktorej boli vybudované mohutné výrobné sily, pokroková veda a kultúra a v ktorej sa neprestajne zvyšuje životná úroveň ľudu a utvárajú sa čoraz priaznivejšie podmienky pre všestranný rozvoj osobnosti." (Citované podľa Pravdy, orgánu ÚV KSS, zo 4. VI. 1977, s. 3.)

Pre Sovietsky zväz ako významného činiteľa na poli medzinárodnej politiky je za celé obdobie od Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie charakteristická politika mieru, spolupráce medzi národmi a mierového súťaženia medzi štátmi s rozdielnym spoločenským zriadením. Princípy tejto orientácie sovietskeho štátu sformuloval zakladateľ sovietskeho štátu V. I. Lenin a zahraničná politika ZSSR sa nimi spravovala počas celej existencie Sovietskeho zväzu. Istotne netreba osobitne vyzdvihovať význam a dosah tejto politiky aj pre štáty socialistického spoločenstva a pre súčasný mierový život vôbec.

Šesťdesiat rokov existencie sovietskeho štátu je spojených s dôsledným riešením národnostnej otázky na leninských princípoch rovnosti, vzájomnej pomoci a bratského spolunažívania sovietskych národov a národností. S rozvojom sovietskych národov a národností je spätý aj

rozvoj ich kultúr a osobitne rozvoj ich jazykov. Osobitná pozornosť sa v ZSSR venovala a venuje výskumu ruštiny, ktorá v mnohonárodnom Sovietskom zväze plní úlohu jazyka medzinárodného styku. Starostlivosť o všestranný výskum ruštiny, o jej fungovanie v dorozumievacej praxi, o jej kultúru, ako aj o jej vzťahy k ostatným jazykom používaným v ZSSR je príkladom starostlivosti socialistickej spoločnosti o jej základný nástroj dorozumievania a myslenia.

Jazyková kultúra a dejiny jazyka

KATARÍNA HABOVŠTIAKOVÁ

R. 1787, teda pred 190 rokmi, vyšlo v Bratislave anonymné, pod vedením Antona Bernoláka v Krúžku na pestovanie slovenskej reči (Societas excolendae Linguae Slavicae) napísané dielo *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum* (t. j. *Kritická filologická rozprava o slovenských písmenách, o ich rozdelení, ako aj prízvukoch).* Vydanie tohto spisu je medzníkom uzákonenia spisovnej slovenčiny. Od tých čias možno vlastne hovoriť o cieľavedomej starostlivosti o vypracovanosť jazyka a o jazykovú prax, teda o jazykovej kultúre (v zmysle druhého a štvrtého významu tohto termínu, ako ho vymedzil J. Ružička; 1967, s. 9).

Pravda výzvy a podnety na kultivovanie slovenskej reči možno nájsť už v literatúre zo začiatku 18. storočia, v ktorej sa zobúdza slovenské národné povedomie a prejavuje tendencia pestovať vlastnú slovenskú reč. Napríklad v latinsky písanom úvode knihy Alexandra Mácsayho *Panes Primitiarum aneb Chleby Prwotjn* z r. 1718 zdôvodňuje sa aktuálna potreba literatúry „vo vlastnej slovenskej reči". Aj viacerými praktickými jazykovými príručkami vydávanými v trnavskom kultúrnom centre (Vážný, 1936, 365—405) sa usmerňujú slovenčiace a istú jazykovú kultúru sledujúce tendencie v západoslovenskej literatúre.

Slovenčenie dosiahlo v predspisovnom období vrchol v prekladoch kamaldulských mníchov a v ich latinsko-slovenskom takmer 1000-stranovom slovníku so stručným normotvorným gramatickým náčrtom (Horecký, 1950, s. 174—192; Skladaná, 1971). Bolo tu i Bajzovo úsilie o slovenskú literárnu tvorbu (Bajzovo obšírne dvojzväzkové dielo *René mládenca príhody a skúsenosti,* vyd. r. 1783, je všeobecne uznávané za prvý slovenský román), z ktorého vyplývalo jeho sebavedomé vyhlásenie, že „prwní ke knihám slowáckím led lámal". Bajzovo slo-

venčenie nebolo však dôsledne premyslené. Jeho úmysly vybrať zo slovenskej reči práve to, čo „obecním aspon zakladum nagbližnegssy gest" (Bajza, 1783), neboli dosť zreteľne jazykovedne formulované. Boli to zväčša iba heslovité vyhlásenia, poroztrusované v jeho literárnych dielach. Bajza sa nepodujal na úlohu teoreticky spracovať základy spisovnej slovenčiny. Iba podľa nie vždy dosť dôkladného uváženia, často i bez hlbšieho vedeckého zdôvodnenia a bez zmyslu pre dôslednosť vyberal slovenské (alebo i nie priam najslovenskejšie) tvary a výrazy. Bajzovo zhrnutie niektorých vlastných pravopisných zvyklostí vyšlo pomerne neskoro (v predslove knihy *Príklady ze swatého Písma stariho a nowího zákona* z r. 1820 na s. III—IX). Nebolo však dosť teoreticky podložené ani do podrobnosti rozpracované. Preto Bajzovo literárne dielo a úsilie o slovenský spisovný jazyk nezohralo taký významnú úlohu v budovaní jazykovej kultúry na Slovensku ako Bernolákovo jazykovedné dielo (Habovštiaková, 1968, s. 310).

Až v súvislosti s Bernolákovým jazykovedným vystúpením možno hovoriť o cieľavedomom budovaní jazykovej kultúry. Bernolák svojimi jazykovednými prácami, z jazykovedného hľadiska smelou, pozoruhodnou pravopisnou príručkou, ďalej vydaním základnej slovenskej gramatiky, presahujúcej školské potreby, a veľkým šesťzväzkovým päťjazyčným slovníkom dal spisovnej slovenčine do vena základné normatívne smernice; začal teda zámerne budovať na Slovensku jazykovú kultúru.

Bezprostredné, priame popudy na pestovanie slovenskej reči v istej regulovanej, kodifikovanej podobe nachodíme hneď pri zrode spisovnej slovenčiny. Bernolák pôsobí na povzbudenie národnej hrdosti tým, že vyzdvihuje kladné vlastnosti slovanskej reči; jej slovné bohatstvo, vystihujúce dokonca i bohatú slovnú zásobu gréčtiny, a jej lahodnosť, ktorou predstihuje ostatné európske reči. Platnosť tohto názoru Bernolák výstižne dokladá citátom slávneho Mateja Bela, podľa ktorého slovanská reč „ani trocha nezaostáva za vážnosťou a vznešenosťou španielčiny, ani za pôvabom a hladkosťou francúzštiny, ani za vznešenosťou a silou angličtiny, ani za bohatstvom zmyslu a dôrazu nemčiny, ani za mäkkosťou a ľubozvučnosťou taliančiny a konečne ani za veliteľskou prísnosťou našej maďarčiny" (A. Bernolák, Grammatica slavica, 1790, IV—VII; reed. 1964, s. 118n). Túto chválu slovanskej reči vzťahuje Bernolák vlastne i na reč slovenskú, keď tvrdí, že reč panónskych Slovákov je zo všetkých slovanských rečí „v ŕečitosti a prirodzenej lahodnosti najbližšie k matke reči" (Grammatica XIV; reed. 1964, s. 128n).

Bernolákovo, vlastne Belovo hodnotenie kladných vlastností slovanskej a aj slovenskej reči v porovnaní s inými rečami pôsobí dnes na pozadí seriózneho záujmu o jazykovú kultúru iba ako romantická kuli-

sa. Závažnejšie a presvedčivejšie znejú slová z úvodu Bernolákovej Gramatiky, že „štúdium, ktoré sa vynakladá na zošľachťovanie, objasňovanie a uľahčovanie národných rečí, je také veľké a význačné, že vtlačené do vďačných ľudských sŕdc nikdy ho nijaká sila nevyrve" (Grammatica III; reed. 1964, s. 118).

Pravdivosť tohto Bernolákovho výroku presvedčivo potvrdzuje fakt, že o Bernolákovo dielo je záujem i dnes. Vyšla súborná reedícia jeho gramatických prác (paralelne v latinskom origináli a v slovenskom preklade; 1964), desiatky štúdií a niekoľko monografií o ňom, o jeho jazykovedných a nejazykovedných prácach a o kultúrnohistorickom význame obdobia, v ktorom sa práve i jeho zásluhou formuje novodobý slovenský národ (Stanislav, 1941; K počiatkom, 1964; Kotvan, 1957; Habovštiaková, 1968). Bernolákovo slovníkové dielo (i popri istých nedostatkoch) je živým a v jazykovednej práci často používaným prameňom poznania slovnej zásoby z konca 18. a zo zač. 19. stor.

Hoci sa v Bernolákovom diele prejavuje cieľavedomá starostlivosť o vypracovanosť spisovnej reči, jednako sa i v tomto období (podobne ako ešte i dnes) odzrkadľuje rozpor medzi cieľavedomou kodifikáciou a jazykovou praxou (ktorú v bernolákovčine môžeme posúdiť iba zo zachovaných písomných prejavov). Mnohé základné Bernolákom kodifikované znaky spisovnej slovenčiny nezachovávali dôsledne ani najvýznamnejší predstavitelia Bernolákovej školy (napr. Fándly, Hollý; pozri Svrčková, 1950; Habovštiaková, 1970), ba ani sám Bernolák (Habovštiaková, 1959). Sama Bernolákova spisovná slovenčina mala niektoré iné znaky v Slovári ako v Bernolákových gramatických prácach. Konkrétne v Slovári sú jerové striednice a vkladné hlásky *e*-ového typu: *padel, mohel;* v inštr. sg. *s pánem,* kým v starších gramatických prácach boli podoby *padol, mohol, s pánom;* v gramatických prácach sa pripúšťajú dvojtvary typu *huďem/huďgem, hrizem/hrizgem* (Grammatica 9), v Slovári sa znenia s dvojhláskou hodnotia ako nárečové. Pri Bernolákovej spisovnej slovenčine sa teda ukazuje istý rozpor medzi západoslovenskou kultúrnou hovorovou normou a Bernolákovou kodifikáciou s istými stredoslovenskými znakmi, ktoré nevyhovovali zväčša západoslovenským používateľom spisovnej slovenčiny a neboli v zhode s normou kultúrnej západoslovenčiny.

Jazyková kultúra v zmysle cieľavedomej starostlivosti o jazykovú prax, teda vlastne jazyková výchova v novej spisovnej slovenčine mala pole pôsobnosti obmedzené dobovými a spoločenskými podmienkami. Realizovala sa jednak v edíciách Slovenského učeného tovarišstva, jednak v školskej praxi, a to nielen v základných školách, ale aj v prvom slovenskom učiteľskom ústave v Spišskej Kapitule. Knihy a učebnice vydávané v bernolákovčine nezachovali však celkom dôsledne Bernolákovu kodifikáciu.

Bernolákovčina sa v istom obmedzenom rozsahu používala na Slovensku takmer do pol. 19. stor. Hoci sa natrvalo neujala ako spisovný jazyk (čo sa vysvetľuje oslabením hospodárskej, politickej a kultúrnej dôležitosti západného Slovenska koncom 18. stor. a v istom zmysle i okrajovosťou jej v podstate západoslovenského nárečového východiska, ako aj vplyvom náboženskojazykových tradícií u slovenských evanjelikov), predsa treba pokladať Bernolákovu spisovnú slovenčinu za priam nevyhnutnú fázu v dejinách spisovného jazyka Slovákov, ktorá tvorí organické spojivo medzi kultúrnou západoslovenčinou a Štúrovou spisovnou slovenčinou. Z hľadiska jazykovej kultúry treba vyzdvihnúť cieľavedomú starostlivosť bernolákovcov o vypracovanosť jazyka a v rámci dobových možností aj o jazykovú prax. Pravda, rozsah tejto starostlivosti o jazykovú kultúru bol podmienený vtedajšími ekonomickými, politickými a spoločenskými podmienkami.

Pedagogická fakulta,
Lomonosovova 1, Nitra

LITERATÚRA

Gramatické dielo Antona Bernoláka. Na vydanie pripravil a preložil Juraj Pavelek. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 552 s.

HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Bernolákova spisovná slovenčina v praxi. (Rozbor Bernolákovej kázne). Jazykovedný časopis, *10,* 1959, s. 151—162.

HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Bernolákovo jazykovedné dielo. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 444 s.

HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Ján Hollý a Bernolákova kodifikácia spisovnej slovenčiny. In: Letopis Pamätníka slovenskej literatúry. Martin 1970, s. 53—59.

HORECKÝ, J.: Hadbavného Stručný návod. In: Jazykovedný zborník. *4.* 1950, s. 174—192.

KOTVAN, I.: Jozef Ignác Bajza a slovenská reč. In: Linguistica Slovaca. *3.* 1941, s. 124—129.

KOTVAN, I.: Bibliografia bernolákovcov. Martin, Matica slovenská 1957. 408 s.

K počiatkom slovenského národného obrodenia. Zborník štúdií Historického ústavu SAV pri príležitosti 200-ročného jubilea narodenia Antona Bernoláka. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 490 s.

RUŽIČKA, J.: Problémy jazykovej kultúry. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 9—22.

SKLADANÁ, J.: O vzniku a autorstve tzv. Hadbavného slovníka z r. 1763. In: Jazykovedné štúdie. *11.* Jónov zborník. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 143—151.

STANISLAV, J.: K jazykovednému dielu A. Bernoláka. Bratislava 1941.

SVRČKOVÁ, L.: Juraj Fándli a bernolákovská jazyková norma. In: Linguistica Slovaca. *4.* 1950, s. 193—208.

VÁŽNÝ, V.: Z tranvské slovníkové a mluvnické literatury před Bernolákem. (Jazyková charakteristika.) In: Bratislava. *10.* 1936, s. 365—405.

O rečovej výchove v predškolskom veku

JANA DVONČOVÁ

Ak máme na mysli jazykovú kultúru ako vedomé zvyšovanie úrovne jazykových prejavov, ide v podstate o dialóg medzi jazykovedcom a dospelým hovoriacim príslušníkom národa, teda o vysvetľovanie zo strany jazykovedca a jeho apel na uvedomelú starostlivosť o dobrý, bezchybný jazykový prejav hovoriaceho. Je to prirodzené, lebo taký zložitý jav, ako je jazyk, nemožno chápať bez istej dávky vzdelania, bez istej životnej skúsenosti a z nej vyplývajúceho bohatstva slovnej zásoby, bez istej skúsenosti s vlastnou komunikačnou funkciou jazyka v širšom kolektíve používateľov jazyka a pod. Jazyková kultúra v pravom zmysle môže byť len vtedy dobrá a úspešná, ak má hovoriaci sám uvedomelú snahu pestovať ju, zvyšovať kvalitu svojho prejavu a hľadať poučenie u odborníka. Do tohto štádia, keď sa stáva jednotlivec nejakým spôsobom účastníkom v procese jazykovej kultúry, dorastá, pravda, za rozličných okolností a jazykovedec sa s ním v tomto zmysle dostáva do kontaktu už ako s jednotlivcom, ktorý má pevne fixované rečové a jazykové návyky a často aj značne vyhranené názory na jazykovú správnosť. Preto aj korigovanie týchto návykov a názorov — keďže vlastne ide o spochybňovanie toho, čo tento jednotlivec pokladal za správne, k čomu mal istý vzťah a na čo bol zvyknutý — môže spôsobovať drobné konfliktové situácie.

Nazdávame sa, že sa dosiaľ málo berie do úvahy okolnosť, že postupom veľmi účelným z hľadiska jazykovej kultúry v najširšom zmysle je uplatňovanie vplyvu na rečovú a tým aj jazykovú kultúru detí v predškolskom veku.

Nejde o to, že by sa táto myšlienka v odborných kruhoch azda už doteraz nebola proklamovala alebo bola zaznávala, najmä pokiaľ ide o zdôrazňovanie dobrého vzoru. Napr. učebnica pedagogiky pre pedagogické školy z r. 1972 (M. Bartušková a kol., *Pedagogika predškolského veku.* Bratislava, SPN 1972) na viacerých miestach zdôrazňuje túto stránku výchovy v predškolskom veku a ukazuje aj na starú tradíciu záujmu o jazykovú výchovu detí v predškolskom veku, ktorá sa u nás datuje už od J. Á. Komenského. Teda v pedagogike je to už štyristoročná tradícia.

V učebnici sa odporúča nielen rozvíjanie slovnej zásoby, zdokonaľovanie gramatickej správnosti hovorených prejavov detí a rozvíjanie poznatkov o základných javoch gramatickej stavby jazyka, ale aj zdo-

konaľovanie spisovnej výslovnosti a rozvíjanie výraznosti a kultúry reči u detí, ako aj zoznamovanie detí s umeleckou prózou a poéziou.

Pravda, aby sa dobre myslené rámcové pokyny, ktoré sa touto cestou a touto formou podávajú, mohli stať pre učiteľky konkrétnou náplňou ich pedagogickej praxe v materských školách, bolo by potrebné dávať im podrobnejšie informácie o poznatkoch týkajúcich sa niektorých problémov rečovej ontogenézy tohto veku. V učebnici sa na s. 127 napr. píše: „Trojročné deti väčšinou nevedia správne artikulovať všetky hlásky materinského jazyka a robia pritom veľa chýb, napríklad obťažné spoluhlásky vynechávajú alebo zamieňajú inými, prešmykujú slabiky alebo hlásky a pod. Príčinou toho je, že ešte nedokonale ovládajú hovoridlá a nedostatočne rozlišujú jednotlivé hlásky sluchom." Proti tomuto tvrdeniu v podstate nemožno mať námietky. Učiteľkám by však bolo treba podrobnejšie vysvetliť, akým spôsobom prebieha rečová ontogenéza, ukázať, že je to proces s istými zákonitosťami, ktorých poznanie treba využívať pri rečovej výchove dieťaťa. Ako príklad možno uviesť zákonitý postup osvojovania si jednotlivých hlások. Samohlásky *a, i, u* si dieťa osvojuje a ich správnu výslovnosť upevňuje skôr, ako si osvojuje samohlásky *e, o, ä* a dvojhlásky. Perné spoluhlásky si dieťa osvojí skôr ako velárne, záverové spoluhlásky skôr ako úžinové a z nich najmä sykavky, najneskôr si osvojuje hlásky s náročnejšou artikuláciou, ako je napr. spoluhláska *r*. Ďalej sa zistilo, že najskôr sa správna artikulácia fixuje v slovnom základe, najneskôr na začiatku slova. Takýchto zákonitostí je veľa.

Ak má učiteľka priaznivo pôsobiť na rečový vývin dieťaťa, najmä na zvukovú stránku jeho jazykového prejavu, musí svoje požiadavky na dieťa uviesť do súladu s týmito zákonitosťami, nesmie násilne žiadať od dieťaťa niečo, čo v istej vývinovej etape je neprimerané. Na druhej strane treba zdôrazniť, že pokladáme za možné, a to na základe výskumu, ktorý sme robili v niekoľkých predchádzajúcich rokoch, aby už z materskej školy odchádzalo dieťa s veľmi dobrou výslovnosťou. Pravda, učiteľky materských škôl by v rámci svojho štúdia potrebovali získať nielen podrobnejšie poučenie z fonetiky a ortoepie, ale mali by mať aj širšie všeobecnojazykovedné poznatky. Dieťa musí za krátky čas svojho predškolského veku vykonať veľkú prácu — osvojiť si schopnosť rečovej komunikácie a osvojiť si základy jazykového systému materinského jazyka. Aby túto obrovskú prácu zvládlo, musí po etapách uprednostňovať zakaždým istú oblasť jazykového systému a venovať jej viacej pozornosti. Tento proces pritom prebieha individuálne, niekedy aj so značnými výkyvmi a odchýlkami. Ak nemá dieťa v primeranom čase dosť možností istú oblasť zvládnuť, nemôže jeho rečová ontogenéza a v súvise s tým ani osvojovanie si materinského jazyka a tvorivý prístup k jazyku prebiehať priaznivo. (Dieťa

si najprv osvojuje melódiu prejavu, neskôr artikuláciu hlások, ďalej fonologické zákonitosti, napr. presnú fonologickú hodnotu foném a zákonitosti ich vzťahov, ako sú alternácie, neutralizácia znelostného protikladu ap.; striedavo popri tom musí dieťa venovať pozornosť lexike, slovotvorbe, ale aj morfológii a pomerne skoro aj syntaxi.) Uvedomelo a priaznivo usmerňovať tento proces vyžaduje dostatočnú pripravenosť zo strany učiteľky, lebo na základe veľmi rámcových pokynov ani najlepšie úsilie neprinesie želateľný výsledok. Prostý dobrý vzor reči tu, ako sa nazdávame, nestačí. Naopak, aj taká učiteľka, ktorá sa občas spontánne dopustí drobných chýb (napr. použije nárečovú výslovnosť), môže cieľavedomou starostlivosťou dobre pôsobiť na deti a tento svoj nedostatok takto korigovať. Treba priznať, že takých učiteliek materských škôl, ktorých jazykový prejav by bol zo všetkých stránok dokonalý, je zatiaľ len málo.

Nazdávame sa, že pre jazykovedu a jazykovedcov predstavuje táto oblasť široké pole pôsobnosti vo výskume aj v praxi jazykovej kultúry. Všetko dobré, čo sa v tejto oblasti urobí, prinesie veľa osohu pre vlastnú jazykovú kultúru. Ak máme do činenia s jednotlivcom, ktorý má dobré rečové a jazykové základy z najmladších rokov a tie sú aj dobre zafixované, netreba potom u neho nič alebo len veľmi málo meniť. Problematické je najmä rozbíjanie zafixovaného stereotypu vo výslovnosti. Zmena výslovnosti jedinej hlásky nie je len zmenou artikulačných pohybov pri tejto jedinej hláske, ale je to aj otázka viacerých zmien artikulačných návykov v rozličných kombináciách istej hlásky s inými hláskami, lebo artikulácie v jednotlivých kombináciách hlások a hláskových skupín sa uplatňujú rozdielne. O to ťažšie je potom usmerňovať takéhoto nesprávne hovoriaceho jednotlivca ešte aj v ďalších oblastiach jazyka. Pedagógovia aj sami jazykovedci z tejto stránky podceňujú pevnosť zafixovania rečových návykov, a preto asi vzniká terajšia nevyhovujúca situácia. Uplatňuje sa totiž stanovisko, že ak niečo nie je celkom v poriadku v detskej výslovnosti v predškolskom veku (pravda, okrem jasných rečových porúch), napraví sa to neskôr v škole. Tým sa však dieťa vystavuje v prvých rokoch školskej dochádzky nadmernému zaťaženiu; pre jeho jazykový vývin sa nezabezpečujú takto dosť priaznivé podmienky. V základnej škole má dieťa už dosť práce s uvedomelým poznávaním materinského jazyka a toto poznávanie a ovládanie ťažko budovať na nedostatočnom podklade, najmä na nesprávnej výslovnosti, ktorá rozkolísava aj povedomie niektorých morfologických zákonitostí. Treba zdôrazniť aj to, že význam takých zariadení, ako sú materské školy, a ich vplyv na rečovú výchovu detí v porovnaní s významom rodiny je väčší, ako by sa to na prvý pohľad mohlo zdať. Bolo by na mieste, aby sami jazykovedci vyvinuli iniciatívu, ktorá by viedla k tesnejšej

spolupráci jazykovedcov s pedagógmi pri riešení týchto naliehavých problémov, a to nielen vo výskume, ale aj v praxi.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

Skloňovanie cudzích rodných mien a priezvisk na -e

LADISLAV DVONČ

1. Cudzie rodné mená a priezviská na *-e* nemajú v spisovnej slovenčine vždy rovnaké skloňovanie. V bežnej jazykovej praxi sa pri ich používaní stretávame niekedy s istými ťažkosťami alebo s kolísaním. V tomto príspevku chceme ukázať, ako sa jednotlivé typy takýchto mien v spisovnej slovenčine skloňujú. Rodnými menami a priezviskami na *-e* rozumieme mená zakončené v písme na *-e, -é, -ě, -ée* a pod. a aj vyslovované so samohláskou *-e*, napr. *Endre, Giuseppe, Sepke, Ettore, André, René, Aimé, José, Goethe, Lilge, Munthe, Linné, Poincaré, Coppée, Couchée, Bourrée, Papée, Mérimée, Schnee, Menachè, Molè, Duboë, Joë, Bechyně, Poupě, Dítě.* Nezaraďujeme sem mená, ktoré sa síce podobne píšu, ale sa nevyslovujú so samohláskou *e*, lež so samohláskou *i*, napr. *Freddie, Eddie, Charlie, Jackie, Leslie, Ritchie*, alebo so samohláskou *í*, napr. *Lee, Atlee, Chattarjee.*

2.1. V gramatických príručkách sa bežne uvádza, že mená zakončené na *-e* patria do osobitného skloňovania mužských životných podstatných mien cudzieho pôvodu, ktoré sa v písme (v písanej a či optickej podobe jazyka) končia na samohláskové písmená a vyslovujú sa (v slovenskej výslovnosti) s prednými samohláskami *i, í, e, é, ä, ä́*, napr. *kuli, Verdi, Stanley, Setälä, Sillanpää* atď. V jednotnom čísle sa tu používajú tzv. zámenné prípony *-ho, -mu, -m*, v množnom čísle sa takéto slová skloňujú podľa vzoru *chlap*, napr. *kuli — kuliho, kulimu, (o) kulim, (s) kulim, kuliovia, kuliov, kuliom, kuliov, (ō) kulioch, (s) kuliami; Verdi — Verdiho, Verdimu; Fekete — Feketeho, Feketemu, Feketeovia* (osoby s menom *Fekete*), *Feketeov, Feketeom* atď. V starších gramatických príručkách sa skloňovanie takýchto mien zaraďovalo do vzoru *Škultéty* (všetky mená zakončené v písme aj vo výslovnosti na predné samohlásky), vzoru *Lilge* (mená zakončené na *-e*) alebo do vzoru *kuli* (všetky podstatné mená, všeobecné aj vlastné,

zakončené v písme a vo výslovnosti na predné samohlásky); najnovšie príručky sa o osobitnom gramatickom vzore pri takýchto slovách nezmieňujú.

2.2. Z českých vlastných mien sa takto skloňujú v spisovnej slovenčine priezviská na *-e, -ě*, ktoré majú svoj pôvod v podstatných menách vzoru *dievča*. Mená *Dítě, Hrabě, Poupě, Kníže* majú v češtine dvojaké tvary podľa rodinného, resp. osobného úzu: gen. a akuz. sg. *Dítě* alebo *Dítěte*, dat. a lok. sg. *Dítěti* alebo *Dítěti*, inštr. sg. *Dítěm* alebo *Dítětem*. V spisovnej slovenčine sa takéto české mená vždy skloňujú so zámennými príponami v sg.: *Dítěho, Dítěmu, Dítěm; Poupěho, Poupěmu* atď. Tu hneď môžeme pripomenúť, že v spisovnej slovenčine sa domáce priezviská, ktoré pochádzajú z podstatných mien vzoru *dievča*, nikdy neskloňujú podľa tohto vzoru, ale prechádzajú podľa svojho zakončenia medzi mužské životné podst. mená vzoru *hrdina*, napr. *Knieža — Kniežu, Kura — Kuru, Kurča — Kurču* atď. (nikdy nie *Knieža — Kniežaťa, Kniežaťu* atď.).

Rovnako ako slová typu *kuli* sa v spisovnej slovenčine skloňujú aj české priezviská, ktoré vznikli z vetných vyjadrení, napr. *Skočdopole — Skočdopoleho, Osolsobě — Osolsoběho*. V češtine sú tu v gen. a akuz. sg. tvary *Skočdopole, Osolsobě*, v dat. a lok. sg. *Skočdopolovi, Osolsobovi* atď.

České priezviská na *-ě*, ktoré súvisia s podstatnými menami stredného rodu vzoru *srdce*, sa skloňujú podľa vzoru *chlap*, napr. *Bičiště Bičišťa, Syřiště — Syřišťa, Srdce — Srdca*. České priezviská, pri ktorých sa javí súvislosť so všeobecnými podstatnými menami ženského rodu vzoru *žena* alebo *ulica*, sa v spisovnej slovenčine skloňujú podľa vzoru *hrdina*, napr. *Purkyně — Purkyňu, Purkyňovi; Bechyně — Bechyňu, Bechyňovi; Homole — Homolu, Nevole — Nevolu, Večeře — Večeřu* a pod. V tomto prípade je stav v spisovnej slovenčine podobný stavu v češtine, odkiaľ tieto mená pochádzajú. Treba však pripomenúť, že uvedomovanie si spomínanej súvislosti s podst. menami žen. alebo str. rodu nie je vždy vo vedomí používateľov nášho jazyka nejaké pevné, takáto súvislosť sa neraz neuvedomuje, a preto aj pri týchto menách podľa zakončenia sa neraz uplatňuje skloňovanie v sg. so zámennými príponami, napr. *Purkyně — Purkyněho, Purkyněmu, Bechyně — Bechyněho, Bechyněmu* a pod. V súčasnej spisovnej slovenčine sa teda tieto mená skloňujú dvojako.

2.3. V Morfológii slovenského jazyka (1966) sa uvádza, že talianske osobné mená (tu sa nimi rozumejú rodné mená) zakončené na *-e* alebo priezviská takéhoto pôvodu (z osobných a či rodných mien) sa skloňujú s vynechaním koncovej samohlásky, napr. *Garrone — Garrona, Clemente — Clementa, Ettore — Ettora, Gastone — Gastona, Cesare — Cesara, Ercole — Ercola, Raffaele — Raffaela, Leone — Leo-*

na. Podrobný rozbor ukázal, že talianske rodné mená a priezviská zakončené na *-e* sa v spisovnej slovenčine bežne skloňujú s ponechaním koncového *-e* podobne ako priezviská *Lilge, Goethe* atď. (Dvonč, 1977); teda dnes je tu bežné iba skloňovanie *Garrone — Garroneho, Leone — Leoneho, Dante — Danteho* atď.

2.4. To, čo sme dosiaľ uvádzali o skloňovaní rodných mien na *-e*, platí potiaľ, pokiaľ sa takéto rodné mená používajú samostatne, napr. *videl Endreho, odovzdal list Andrému, putoval s Reném* a pod. Pri spojení s priezviskom sa rodné meno ponecháva nesklonné, ak sa skloňuje priezvisko, napr. *Endre Gellért — Endre Gellérta, André Stil — André Stila, Giuseppe Verdi — Giuseppe Verdiho* (Blanár, 1947; Pravidlá slovenského pravopisu, 1971; Zauner, 1973).

2.5. Vcelku sa ukazuje, že v spisovnej slovenčine sa veľmi zreteľne prejavuje tendencia skloňovať všetky cudzie rodné mená a priezviská zakončené na vyslovované *-e* so zámennými príponami v jednotnom čísle. Vyššie sme sa už zmienili o skloňovaní českých priezvisk na *-e, -ě*, ktoré súvisia s podst. menami vzorov *srdce, dievča* alebo so ženskými podst. menami, ako aj o skloňovaní mien vetného typu. Všimnime si ešte, aká je situácia pri skloňovaní iných mien na *-e* v češtine. Takéto mená mávajú skloňovanie s vynechaním koncového *-e*, napr. *Noske — Noska, Rutte — Rutta, Arne — Arna, Niederle — Niederla, Anderle — Anderla.* V českých jazykových príručkách sa však konštatuje, že sa tu prejavuje tendencia skloňovať takéto mená podľa zámen a prídavných mien: *Arneho, Peškeho, Anderleho, Sinkuleho* atď. Hoci doterajšia kodifikácia takéto skloňovanie neuznáva za spisovné, nie je vylúčené, že tento spôsob skloňovania zvíťazí pri väčšine mien s takýmto zakončením (Váhala, 1960). Podobná situácia sa v češtine konštatuje aj pri menách cudzieho pôvodu zakončených na vyslovované *-e.* Pri všeobecne známych menách slávnych spisovateľov je síce spôsob skloňovania s vynechaním *-e* ustálený, no novšie sa vynárajúce mená bez tradície sa takémuto spôsobu skloňovania vzpierajú, napr. *Nuschke — Nuschkeho, Palme — Palmeho* a pod. Váhala predpokladá, že časom si takéto skloňovanie vynúti i uznanie v spisovnom jazyku. To všetko ukazuje, že v češtine sa pri skloňovaní mien na vyslovované *-e* začínajú prejavovať rovnaké tendencie, aké sa už oddávna prejavujú v spisovnej slovenčine a ktoré sa už vo väčšine prípadov aj uplatnili v kodifikácii skloňovania takýchto mien v našom jazyku.

3.1. Od mien, ktoré sa v písme aj vo výslovnosti končia na *-e (Fekete, Linné, Couchée* atď.), treba odlišovať mená, ktoré sa síce v písme končia na *-e,* ale vo výslovnosti je na ich konci spoluhláska. Podľa Pravidiel slovenského pravopisu (1971) anglické a francúzske mená zakončené na nemé *-e* (ktoré sa nevyslovuje) strácajú pri skloňovaní

toto *-e* aj v písme, napr. *Shakespeare — Shakespeara, Hume — Huma, Lafargue — Lafargua.* Len vo francúzskych a anglických menách na *-ce* (vysl. *s*), *-ge* (vysl. *-ž* vo franc., *-dž* v angl.) a *-che* (vysl. *-š*) ostáva *-e* vo všetkých pádoch, napr. *Laplace — Laplacea, Le Sage — Le Sagea, Malebranche — Malebranchea* atď. Toto riešenie sa zvolilo preto, aby sa po vynechaní písmena *-e* nevyslovovalo napríklad písané *c* ako *k* (takáto je bežná výslovnosť písaného *c* pred samohláskami *a, o, u*). Podľa toho je rozdiel napr. v skloňovaní priezviska *Franco, Franca, Francovi, (s) Francom* (tu vyslovujeme písané c ako *k*) a v skloňovaní priezviska *France, Francea, Franceovi, (s) Franceom* (písané *ce* sa tu všade vyslovuje ako *s*).

3.2. Osobitný prípad predstavuje skloňovanie francúzskeho priezviska *Verne.* V tomto mene sa koncové *-e* nevyslovuje (vysl. *vern*). Takáto výslovnosť sa bežne uplatňuje v spojení s rodným menom *Jules* (*Jules Verne* — vysl. *žül vern*). Je to rovnaký prípad ako vyššie uvádzané príklady *Shakespeare, Hume* a pod. Popri pôvodnej výslovnosti s koncovou spoluhláskou sa u nás zaužívala aj výslovnosť tohto mena s koncovým *-e* (*verne*), pričom namiesto pôvodnej podoby rodného mena *Jules* sa v tomto prípade používa slovenské rodné meno (ekvivalent) *Július* (*Július Verne*). Máme tu teda dvojicu s pôvodnou podobou mena *Jules Verne* (a aj s pôvodnou výslovnosťou *žül vern*) a zdomácnenou formou *Július Verne* (s výslovnosťou *verne* s koncovým *-e*), s čím sa v zriedkavých prípadoch stretávame aj pri iných menách, napr. *Calvin — Kalvín, Karl Marx — Karol Marx* (Dvonč, 1958). Od pôvodnej výslovnostnej podoby *vern* (na konci so spoluhláskou) je utvorené podstatné meno *vernovka,* so zdomácnenou formou *Verne* so samohláskou *-e* na konci mena aj vo výslovnosti súvisí derivát *verneovka* (Dvonč, 1976). Trochu iná situácia je pri anglickom priezvisku *Morse.* Derivát *morzeovka* by ukazoval na používanie mena *Morse* s výslovnosťou koncového *-e.* Meno *Morse* sa však používa s výslovnosťou *mórs,* iba pri odvodzovaní sa uplatnila pravopisná podoba v tom zmysle, že sa písané koncové *-e* vyslovuje (Dvonč, ibid.). Dvojaký stav pri používaní mena *Verne* treba chápať ako vplyv pravopisnej podoby na zvukovú podobu mena.

3.3. Od mien, ktoré sa v pravopise aj vo výslovnosti končia na *-e,* treba odlišovať aj mená, ktoré sa v pravopise tiež končia na *-e,* nevyslovujú sa však so samohláskou *e,* ale so spoluhláskou *i,* napr. *Charlie — Charlieho, Leslie — Leslieho.* Pri týchto menách sa na rozdiel od mien typu *Shakespeare, Hume* a podobných koncové *-e* v písme zachováva vo všetkých pádoch (Dvonč, 1965).

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

BLANÁR, V.: Skloňovanie cudzích rodinných mien v spisovnej slovenčine. Slovo a tvar, *1,* 1947, s. 70—80.

DVONČ, L.: Výslovnosť a skloňovanie mien Verne a Morse. Slovenská reč, *23,* 1958, s. 58—59.

DVONČ, L.: Charlie — Charlieho, nie „Charliho". Slovenská reč, *30,* 1965, s. 313—314.

DVONČ, L.: Vernovky a verneovky. Nedeľná Pravda, *9,* 1976, č. 1, s. 6.

DVONČ, L.: Zo skloňovania talianskych osobných mien zakončených na -e. Slovenská reč, *42,* 1977, s. 101—106.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 125.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 67.

VÁHALA, F.: Skloňování vlastních jmen osobních a místních. In: O češtině pro Čechy. Jazyková příručka. Praha, Orbis 1960, s. 155, 164.

ZAUNER, A.: Praktická príručka slovenského pravopisu. 4. vyd. Martin, Osveta 1973, s. 135.

Tvorenie termínov typu praxeológia a kineziológia

ŠTEFAN HORVÁTH

V tomto článku sa pristavíme pri tvorení termínov, ktorých prvú časť tvoria grécke slová typu *praxis.*

V súčasnosti sa častejšie hovorí o praxeológii. Je to nová vedecká disciplína, ktorej predmetom skúmania sú zásady správneho konania, zásady správnej praktickej činnosti. Za zakladateľa praxeológie pokladajú poľského vedca Tadeusza Kotarbińského, ktorého kniha *Traktat o dobrej robocie* vyšla v českom preklade r. 1972 pod názvom *Praxeologie.* Termín *praxeológia* ako prvý použil Alfréd Espinas r. 1890.

Prvú časť termínu *praxeológia* tvorí grécke slovo *praxis* s významom „konanie, zamestnanie, čin, skutok"; súvisí so slovesom *pratto* (*prasso*) *-ein* „vykonať, činiť, zaoberať sa niečím" (Prach, 1942, s. 432, 433) a skloňuje sa ako *polis* (mesto). Genitív tohto substantíva znie *praxe-ōs.* Časť *-lógia* sa pripojí k jeho kmeňu *praxe-* pomocou spájacej morfémy *o,* a tak vzniká termín *praxeológia.* Podoba *praxológia,* ako sa s ňou niekedy stretáme, nie je teda správne utvorená. Tak je to

napríklad vo vete *Tým sa má zdôrazniť, že aplikovaná lingvistika nie je bezprostredným prenášaním teórie do praxe, že ju nemožno jednoducho vyhlásiť za praxológiu* (Komenského trienále, Bratislava 1971, s. 10).

Termíny utvorené od i-kmeňových gréckych substantív môžu však mať aj inú podobu. Ako príklad uvádzame termín *kineziológia.* je utvorený od podstatného mena *kinēsis* — pohyb. Znamená teda náuku o pohybe, ale nie o pohybe vôbec (to je predmet mechaniky), ale o tých pohyboch, ktoré vykonávajú živé bytosti. Napr. v knihe V. Krutu — Z. Hornofa — V. Seligera Úvod do fysiologie tělesných cvičení (Praha 1954) pri preberaní každého druhu telesného pohybu sa podrobne hovorí o činnosti svalov, ktoré umožňujú realizáciu daných pohybov. Sú to napr. kapitoly: Chůze, Kinesiologie (s. 225), Běh, Kinesiologie (s. 235), Vrhy a hody, Kinesiologie (s. 256), Skoky, Kinesiologie (s. 268) atď. V medicíne sa týmto termínom označuje veda o pohybe v liečebnej gymnastike (pozri Fremdwörterbuch, 1954, s. 306).

Ako je tento termín utvorený? Slovo *kinēsis* sa skloňuje tak ako substantívum *polis,* preto aj tento termín by mohol mať podobu *kinezeológia.* No i-kmeňové substantíva tvoria genitív od dlhého kmeňa, ktorý má pri substantíve *polis* podobu *polēj-.* Grécke písmeno *ēta* (*ē* — *η*) sa však vyslovuje aj ako *i* (je to tzv. Reuchlinovo čítanie, čiže itacizmus, na rozdiel od Erazmovho čítania, ktoré sa volá etacizmus). Kmeň slova *kinēsis* môže znieť teda aj ako *kinesij-.* Preto je správny tento termín aj v podobe *kineziológia.* Treba poznamenať, že v gréčtine spojenie *-io-* sa číta ako *-ijo-* (porov. výslovnosť mena starogréckeho kmeňa *Iōni* — vysl. *ijóni,* pozri SSJ I, 617, ako aj výslovnosť vlastného mena *Mária*) a že v slovenčine tieto termíny majú latinizovanú podobu, preto sa *-s-* v intervokalickom postavení číta ako *z.*

Podobne je utvorený aj termín *mateziológia.* Stretli sme sa s ním v Heyseho slovníku (1910, s. 528) v podobe *Mathesiologie* s významom „Wissenschaftskunde". Je to vhodný termín na označenie teórie vedy, vedy o vede čiže vedoslovia. Slovo *mathēsis,* od ktorého je tento termín utvorený, má význam „poznanie, náuka, poučenie, veda, umenie" (Prach, 1942, s. 328). Súvisí s ním aj termín *matematika.*

Pri tvorení odborných termínov od gréckych i-kmeňových substantív sa teda stretáme s dvoma zakončeniami kmeňa, a to na *-e (gnose-)* alebo na *-ij (kinesij-).* Zo slovotvorného hľadiska je správny aj termín *praxeológia,* aj *praxiológia* (nie však *praxológia).* Zaužívané sú však iba termíny *praxeológia* a *kineziológia* a tento úzus treba rešpektovať.

Na potvrdenie pravidelnosti tohto slovotvorného postupu možno uviesť aj ďalšie príklady. Od gréckeho substantíva *phthisis, -eos* f., ktoré znamená ubúdanie, suchotiny, sú utvorené termíny: *ftíza* — tu-

berkulóza vnútorných orgánov, *ftizeológ* — odborný lekár špecializujúci sa na tuberkulózu, *ftizeológia* — odbor v lekárstve zaoberajúci sa tuberkulózou (SSJ I, 418). Strach pred tuberkulózou sa označuje termínom *ftizeofóbia* (nem. *Phtiseophobie,* Fremdwörterbuch, 1954, s. 479).

Od i-kmeňového podstatného mena *fysis, -eos* f. — príroda — máme napr. tieto odvodeniny: *fyziológia* — náuka o pravidelných normálnych životných prejavoch a úkonoch organizmov; *fyziografia* — opis zeme a prírodných javov; *fyziognómia* — výraz tváre; *fyziokratizmus* — buržoázna francúzska národohospodárska sústava v druhej polovici XVIII. storočia, založená prevažne na poľnohospodárstve, a iné (SSJ I, 423). Všetky tieto termíny sú utvorené od kmeňa zakončeného na *-ij.*

Podobne je utvorený celý rad odborných termínov od substantíva *ophis, -eos* m. — had. napr. *ofiológia* (angl. *ophiology,* fr. *ophiologie,* nem. *Ophiologie,* tal. *ofiologia)* — náuka o hadoch, *ofiografia* (angl. *ophiography,* fr. *ophiographie,* nem. *Ophiographie)* — výskum hadov; *ofiofágia* (angl. *ophiophagy,* fr. *ophiophagie,* nem. *Ophiophagie)* — zožieranie hadov; *ofiolatria* (angl. *ophiolatry,* fr. *ophiolâtrie,* nem. *Ophiolatrie)* — uctievanie hadov (anglické príklady pozri Országh, 1960, s. 1290; francúzske Eckhardt, 1960, s. 1326; nemecké Heyse, 1910, s. 596 a Fremdwörterbuch 1954, s. 435; talianske Palazzi, 1939, s. 762).

Poznáme aj rastlinu, ktorej latinský názov je *Ophioglossum vulgatum — hadí jazyk.*

Ďalej by sme chceli venovať väčšiu pozornosť slovotvornej problematike termínov *anestéza a anestezológia.* Anestéza znamená stratu citu, citlivosti, miestne znecitlivenie, necitlivosť a anestezológia je náuka o anestéze (Ivanová-Šalingová, 1972, s. 40,41).

Základ termínu *anestéza* tvorí grécke i-kmeňové substantívum *aisthēsis, -eos,* f., ktoré značí cit, pocit, zmysel (porov. sloveso *aisthanesthai* — cítiť, pociťovať, vnímať; Prach, 1942, s. 18). Od neho je odvodený aj termín *estetika.* Náuka o zmysloch a zmyslových orgánoch, ktorej názov je utvorený od tohto podstatného mena, je *esteziológia* (Ivanová-Šalingová, 1972, s. 170).

Našej zápornej častici *ne-* (v latinčine *in-)* zodpovedá v gréčtine *a-* (tzv. alfa privativum, porov. napr. *apolitický, ahistorický),* ktoré pred samohláskami priberá *n* (napr. *analfabetizmus, anachronizmus).* Ak ho pridáme k slovu *aisthēsis,* dostaneme tvar *anaisthēsia,* a nie *anaisthēsis,* ako by sme to očakávali. A toto je závažná okolnosť. Slovo *aisthēsis* patrí k tretej deklinácii k tzv. i-kmeňovým podstatným menám, ale *anaisthēsia* k prvej deklinácii k a-kmeňovým substantívam a skloňuje sa podľa vzoru *oikia* — dom.

Ani v jednom z gréckych slovníkov, ktoré sme mali k dispozícii, sme nenašli slovo *anaisthēsis,* ale iba *anaisthēsia* (Dvoreckij, 1958, s. 117; Prach, 1942, s. 42; Soltész-Szinyei, 1875, s. 44; Dvoreckij uvádza aj autorov, u ktorých sa toto slovo častejšie vyskytuje. Sú to: Platón, Aristoteles, Plutarchos, Isokrates a Demostenes).

Väčšina gréckych podstatných mien prevzatých do slovenčiny, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *polis,* sa končí na *-a,* napr.: *báza (basis), gnóza (gnōsis), fáza (phasis), kríza (krisis), téza (thesis),* ale *prax (praxis).* Podobne názvy chorôb utvorené gréckou príponou *-ōsis: artróza (arthrōsis* — ochorenie kĺbu), *gastroptóza (gastroptōsis* — pokles žalúdka); *nefróza (nephrōsis* — choroba, pri ktorej bunky obličiek degenerujú); *nekróza (nekrōsis* — odumieranie častí živého organizmu); *karcinomatóza (carcinomatōsis* — rakovinové ochorenie); *avitaminóza (avitaminōsis* — nedostatok vitamínu) atď. V slovenčine by teda podoba *anestéza* bola odôvodnená iba v tom prípade, keby v gréčtine existoval tvar *anaisthēsis.* Keďže — ako sme už na to poukázali — také slovo sa v gréčtine nevyskytuje, uvedený termín môže správne znieť iba ako *a n e s t é z i a.*

Je zaujímavé, že okrem slovenčiny tento moment ostatné jazyky rešpektujú. V češtine je tvar *anestesie* alebo *anestézie* (SSJČ I, 1971, s. 35), v ostatných slovanských jazykoch je podoba *anestezia* (uvádza ich podľa jednotlivých slovanských jazykov Šanskij, 1963, s. 108), v angličtine *anaesthesia* (Osička — Poldauf, 1956, s. 19; Országh, 1960, s. 63), vo francúzštine *anesthésie* (Eckhardt, 1960, s. 79), v nemčine *Anästhesie* (Grebe, 1963, s. 24; Fremdwörterbuch, 1954, s. 30), v taliančine *anestesia* (Palzzi, 1939, s. 74) a v maďarčine *anesztézia* (MÉKsz, 1972, s. 42).

Ukázali sme, že v gréčtine existuje iba substantívum *anaisthēsia* (slov. podoba *anestézia)* a že podobu *anaisthēsis* gréčtina nepozná. Iba ak by sme predpokladali existenciu tohto tvaru, mohli by sme v slovenčine mať podobu *anestéza.* Náuka o anestéze by však aj tak musela mať podobu *anesteziológia* alebo *anestezeológia,* ako to vyplýva z vyššie uvedených početných príkladov. Veď od podstatného mena *gnóza* máme aj v slovenčine iba deriváty *gnozeológia, gnozeologický* (SSJ I, 437), a nie *gnozológia* a *gnozologický.* Nemôžeme preto súhlasiť s tvrdením, že v slovenčine sú správne iba tvary *anestéza — anestezológia — anestezológ — anestezologický.*

Slovo *anestézia* patrí do tej istej skupiny slov ako *história, kardia* (srdce), *gónia* (uhol), *epidémia, alergia* atď. Ak platí pravidlo, že keď hláska *i* je v základe cudzieho slova, má sa zachovať aj v odvodených slovách, čiže ak máme odvodeniny *historiografia, kardiológia, etiológia* (náuka o príčinách chorôb), *goniometria, epidemiológia, alergiológia* atď., musíme mať aj *a n e s t e z i o l ó g i u.*

Takto správne a náležite je tento termín utvorený napr. v angličtine *anaesthesiology* (Országh, 1960, s. 63), vo francúzštine *anesthésiologie* (Eckhardt, 1960, s. 79), v nemčine *Anästhesiologie* (Fremdwörterbuch, 1954, s. 31) a v taliančine *anestesiologia* (Palazzi, 1939, s. 74).

Už z tohto vecného dôvodu by sme mali uznávať za správne iba termíny *anestézia* (veď máme aj *synestéziu!*) a *anesteziológia,* ktoré sa — okrem slovenčiny — uznávajú všade za správne.

Ďalší dôvod na to je okolnosť, že sa dnes usilujeme o unifikáciu medzinárodných termínov, a preto by ani slovenčina v tomto ohľade nemala byť výnimkou.

Pedagogická fakulta
Lomonosovova 1, Nitra

LITERATÚRA

DVORECKIJ, I. Ch: Drevnegrečesko-russkij slovar'. Tom I. A—L. Moskva, Gosudarstvennoje izdateľstvo inostrannych i nacionaľnych slovarej 1958.

ECKHARDT, S.: Francia-magyar szótár. Második javított es bevített kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó 1960.

Fremdwörterbuch. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut 1954.

GREBE, P.: Grosse Duden. Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache. Mannheim, Bibliographisches Institut, Dudenverlag 1963.

HEYSE, I. Chr. A.: Fremdwörterbuch. Neunzehnte Original—Ausgabe. Hannover und Leipzig, Hahnsche Buchhandlung 1910.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Malý slovník cudzích slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972.

ORSZÁGH, L.: Angol-magyar szótár. Budapest, Akadémiai Kiadó 1960.

OSIČKA, A. — POLDAUF, I.: Anglicko-český slovník. Praha, Nakladatelství ČSAV 1956.

PALAZZI, F.: Novissimo dizionario della lingua italiana. Seconda edizione. Milano, Cassa Editriea Ceschina 1939.

PRACH, V.: Řecko-český slovník. Praha, Springer a spol. 1942.

Slovník slovenského jazyka. I. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959.

Slovník spisovného jazyka českého. I. A—M. Praha, Academia, Nakladatelství ČSAV 1971.

SOLTÉSZ, F. — SZINYEI, E.: Görög-magyar szótár. Második ujonnan átdolgozott és bevített kiadás. Sárospatak 1875.

ŠANSKIJ, N. M.: Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka. Tom 1. Vypusk 1. Izdateľstvo Moskovskogo universiteta 1963.

DISKUSIE

Ako pomenovať dieťa narodené v Prahe?

ŠTEFAN PECIAR

V milých a radostných chvíľach posledných dní tohtoročného marca, keď sme očakávali narodenie pätnásťmiliónteho občana nášho štátu, naskytla sa potreba pomenovať mnohé novorodeniatka podľa miesta ich narodenia. Tak napríklad v Pravde z 29. marca 1977 v článku s nadpisom *ČSSR má 15 miliónov občanov* sme čítali o takmer deväťnástich tisícoch *„Pražančiatok, ktoré sa každoročne stávajú novými občanmi hlavného mesta"*, t. j. ktoré sa za rok narodia v Prahe.

Každý z nás asi pochopil význam výrazu *Pražančiatka*, najmä keď sa v blízkosti písalo o novorodeniatkach hlavného mesta Prahy. A predsa je pomenovanie *Pražančiatka* neústrojné, utvorené nenáležite. Osvetlíme si, prečo. Pomenovanie *Pražančiatko* je zdrobnená podoba k predpokladanému výrazu *Pražanča*. Keď si rozoberieme slovotvornú formu tohto pomenovania, zistíme, že je utvorené od obyvateľského mena *Pražan* príponou *-ča*. Je pravda, že pomenovania mladých alebo malých tvorov sú v slovenčine veľmi početné, hoci sa mnohé nepoužívajú často. Možno ich tvoriť od mien ľudí, všeobecných *(človieča, faganča, páňa, pánča, rybárča, žieňa ...)* i vlastných *(Slováča, Maďarča, Peciarča ...)*, od mien zvierat *(háďa, medvieďa, myša, sŕňa, osľa, líšťa ...)*, od mien vlastností *(mláďa, chúďa, bucľa, dojča, hrdopýša ...)*, zriedka aj od mien vecí *(kvieťa, plánča, púpä ...)*. Tvoria sa aj od miestnych mien *(Bratislavča, Žilinča, Košiča ...)*, ale netvoria sa od obyvateľských mien. Neústrojné by boli napríklad podoby *Bratislavčanča, Košičanča*. Práve také neústrojné sú aj pomenovania *Pražanča, Pražančiatko*.

Ako teda správne pomenovať pražské novorodeniatko a vôbec mladého obyvateľa Prahy? Ako sme videli na uvedených príkladoch, pomenovania tohto druhu sa tvoria príponou *-ča* (typ *pánča, baranča ...*) alebo príponou *-a*, resp. po perniciach *-ä* (typ *háďa, žieňa, chlápä*). Pravidlá, kedy sa použije prípona *-ča* a kedy prípona *-a (-ä)*, nemôžeme tu v úplnosti formulovať. V niektorých pomenovaniach sa striedajú obidva typy *(páňa — pánča, sŕňa — srnča, žíďa — židovča ...)*. Od slovotvorných základov, ktoré sa končia na zadopodnebnú spoluhlásku *(h, ch, k, g)*, sa pomenovania drobných tvorov pravidelne tvoria príponou *-a*, pričom nastáva striedanie spoluhlások *h/ž, ch/š, k/č, g/dž* a spravidla sa dĺži posledná krátka slabika základu (dlhá slabika ostáva nezmenená). Napr.: *blcha — bĺša, striga — stríďža ...* Podľa

tohto pravidla môže mať pomenovanie pražského novorodeniatka (a vôbec dieťaťa z Prahy) iba podobu *Práža*, 2. pád. *Prážaťa*, mn. č. *Prážatá*. Pravda, v praxi sa častejšie vyskytne zdrobnená podoba *Prážatko*, mn. č. *Prážatká* (teda nie *Pražančiatka*). Pomenovanie *Práža, Prážatko* patrí medzi hovorové výrazové prostriedky.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

ROZLIČNOSTI

Podstatné mená s predponou pre- a prie-

V slovenčine je viacej slov, ktoré sa odlišujú len predponou *pre-* a *prie-*. Svojou formou a aj významom sú navzájom blízke, a preto sa v praxi neraz zamieňajú. O jednotlivých slovách s týmito predponami sa dosť písalo v našich jazykovedných časopisoch i praktických príručkách (napr. o slovách *predel — priedel* v Slovenskej reči (SR), *6,* 1937/38, s. 101; *preklep — prieklep* v SR, *17,* 1951/52, s. 183—4; *predel* v Slovenskom odbornom názvosloví, *3,* 1955, s. 90; *prechod — priechod* v Jazykovej poradni, zv. 1, 1957, s. 39—40; o viacerých slovách tohto typu v SR, *15,* 1949/50, s. 253—54 a v SR, *23,* 1958, s. 270 a i.). Na tomto mieste sa chceme nimi zaoberať súhrnne, a to viacerými typmi týchto slov. Ide nám najmä o podstatné mená a prídavné mená, pretože slovesá sa tvoria len pomocou predpony *pre-* (*prie-* v slovesách typu *prieložiť, priekupníčiť* je predponou už v podstatnom mene, od ktorého sú tieto slovesá odvodené).

Podstatné mená s týmito predponami sú odvodené najčastejšie od slovies, zriedkavejšie od podstatných mien. Z odvodenín od predponových slovies si všimneme bezpríponový typ, lebo pri ňom sú v praxi isté problémy.

Substantíva odvodené od slovies, ktoré majú predponu *pre-*, sú zväčša abstraktá s dejovým významom. Majú rovnaký význam ako príslušné slovesné podstatné mená. Napr.: *presun* (t. j. presunutie), *prelet, prevod, prenos, prerod, preskok, prehmat, presah.* Iba niektoré takéto slová majú okrem abstraktného významu druhotne (prenesene) aj konkrétny význam a označujú výsledok činnosti, napr. *preklad, prejav, prehovor, prekryť, prepad.*

Slová s predponou *prie-* majú zvyčajne konkrétny význam, označujú miesto alebo výsledok činnosti označenej v základnom slovese. Napr.:

prieplav, prierez, priesek, priesmyk, prievlak, priezor, priehon, prielez, prielaz, prieloh. Zriedka označujú činnosť (najmä prenikanie cez niečo) a zároveň aj výsledok tejto činnosti. Napr.: *priepich, prieraz, prieskum, prietok, prietrh, prieval.*

Nás tu najviac zaujímajú paralelné dvojice, z ktorých jedno slovo má predponu *pre-* a označuje činnosť, druhé má predponu *prie-* a vyjadruje miesto, vec, výsledok činnosti, alebo má iný konkrétny význam. Ide o niektoré často používané dvojice, napr. *prechod* (prechádzanie) — *priechod* (miesto, kade sa prechádza, napr. *priechod cez rieku),* podobne *prevoz — prievoz, preklep* (chyba vzniknutá preklepnutím na písacom stroji) — *prieklep* (kópia), *prepis* (prepisovanie) — *priepis* (kópia), *preliv* (farbenie vlasov) — *prieliv* (morská úžina). V podobnom významovom vzťahu, t. j. abstraktný (dejový) význam — konkrétny (miestny) význam, sú aj dvojice, z ktorých jeden člen (niekedy obidva) sa používa ako špeciálny termín v istom vednom (technickom) odbore, preto nenastáva zámena týchto slov. Ide napr. o dvojice *prečin — priečin, prehyb — priehyb, prelom — prielom, premet — priemet, prenik — prienik, prepad — priepad, prešmyk — priešmyk* (pôdy), *prestrel — priestrel, prestup — priestup, presyp,* zried. i *priesyp* (závej piesku) — *priesyp* (na perine), *preťah — prieťah, previs — prievis* a i.

Podobný rozdiel, hoci menej výrazný, je aj v dvojiciach *prebeh* (od *prebehnúť sa) — priebeh* (od *prebiehať)* a *prehľad* (napr. *mať prehľad, prehľad literatúry) — priehľad* (pohľad cez niečo priesvitné).

Pri podstatných menách ženského rodu s predponami *pre-* a *prie-* je taký istý významový vzťah ako pri maskulínach. Napr. slová s predponou *pre- (premena, preprava, prevýchova)* majú dejový význam. V ženskom rode sa dejové podstatné mená častejšie tvoria zo slovies príponou *-ka,* napr. *prehliadka, prechádzka, prestrelka.* Slová s predponou *prie-* majú konkrétny význam: *priehrada, priesada, prieruba.* Dvojice z jedného základu sú tu ojedinelé: *preprava* (prepravovanie, priemiestňovanie) — *prieprava* (priehrada, napr. v stajni). Niekedy je dejové substantívum muž. rodu, slovo s významom miesta je ženského rodu: *prekop — priekopa, prerub — prieruba.*

Iba zriedka majú obidve formy (t. j. s predponou *prie-* i *pre-)* rovnaký význam a sú rovnocenné, napr. *priezvedy* i *prezvedy, priezvedný* i *prezvedný.* V niektorých prípadoch formy s predponou *prie-* ustúpili formám s predponou *pre-.* Napr. *prevrat* — zast. *prievrat* (v Slov. pohľadoch, 1928, s. 134, sa navrhovala forma *prievrat* ako správnejšia), *predel* (v SR, *6,* 1937—38, s. 101, sa odporúčala forma *priedel), presyp* — zriedkavejšie *priesyp* (návej piesku), *prevratný* — zried. *prievratný.*

Od podstatných mien sú utvorené predponou *prie-* slová s konkrét-

nym významom. Napr. *priehon, priehužva, prieslinka, priehrštie, priecestie, priečelie, priedomie, prieklčie.* Slová s príponou *-ie* sú, pravda, iným slovotvorným typom. Slová s predponou *pre-* (v augmentatívnom význame) sú zriedkavé: *presila, preškoda.*

Paralelné dvojice odlišujúce sa predponami *pre-* a *prie-* sa vyskytujú aj pri prídavných menách. Zasa je tu rozdiel prídavné meno s abstraktnejším významom — prídavné meno s konkrétnejším významom. Napr.: *prehľadný* (umožňujúci prehľad) — *priehľadný* (prepúšťajúci svetlo), *prepadový* (súvisiaci s prepadávaním, napr. *prepadový oddiel*) — *priepadový* (napr. stena), *presvitný* (presvitajúci) — *priesvitný* (priezračný), *prestupný* (súvisiaci s prestupovaním) — *priestupný* (schopný prepúšťať, napr. pôda), *prepisný* (súvisiaci s prepisovaním, napr. *prepisné príplatky*) — *priepisný* (napr. účtovníctvo).

Pri uvažovaní, či napísať v podstatnom mene alebo prídavnom mene predponu *pre-* alebo *prie-*, treba si uvedomiť zásadný rozdiel: slová s predponou *pre-* majú abstraktný význam, označujú prevažne dej, činnosť, a slová s predponou *prie-* majú konkrétny význam, označujú miesto, výsledok činnosti, predmet, vec a pod., resp. pri adjektívach vzťah k týmto typom slov.

K. Palkovič

Zhorieť do tla — ľahnúť popolom

Keď chceme výraznejšie, expresívne vyjadriť, že niečo (obyčajne stavba, budova, dedina, mesto a pod.) úplne zhorelo, vyhorelo, že to celkom zničil oheň, požiar, máme možnosť použiť frazeologické prostriedky jazyka, predovšetkým frazeologické jednotky *zhorieť do tla* a *ľahnúť popolom*, napr.: *dom zhorel do tla, mesto zhorelo do tla, stodola zhorela do tla, domy, dediny ľahli popolom, mesto ľahlo popolom.* Hoci sú tieto frazeologizmy v širšom zmysle významovo zhodné, synonymné, je medzi nimi rozdiel: v pôvode či pôvodnosti a v štylistickej hodnote.

Frazeologizmus *zhorieť do tla* je z tejto dvojice základný, má domáci pôvod, frazeologizmus *ľahnúť popolom* je prevzatý prostriedok a má knižný ráz, preto je jeho používanie štýlovo obmedzené. Na domáci, slovenský pôvod spojenia *zhorieť do tla* poukazuje etymológia podstatného mena *tlo.* Podľa etymologického slovníka (V. Machek: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968) *tlo* značilo v praslovančine dosku v dlážke (dlážka z dosák bývala najmä v staviskách na bahnitej pôde). Keď potom stavba (dom, sennik a pod.) zhorela, zhorelo všetko „až po dlážku", teda aj drevené dosky tvoriace dlážku — tlo. Tu je pôvod frazeologickej jednotky

zhorieť do tla. V dnešnej spisovnej slovenčine je podstatné meno *tlo* defektné, z jeho možnej paradigmy sa používa iba druhý pád jednotného čísla, a to iba vo frazeologickej jednotke. Len v časti západoslovenských nárečí žije pôvodne staroslovanské slovo *tlo* s plnou paradigmou ako pomenovanie drevenej povaly. (Súvisí to pravdepodobne s okolnosťou, že kde nebolo treba dlážky — na suchej pôde stačila iba udupaná zem —, boli drevené dosky len na povale — porov. Machek.)

Frazeologizmy *ľahnúť popolom, ležať popolom* sú s veľkou pravdepodobnosťou kalky, patriace ku kultúrnym europeizmom, prevzatia z latinčiny cez nemčinu *(in der Asche liegen, in die Asche legen).* V súčasnej spisovnej slovenčine majú príznak knižnosti.

Okrem spomínaných frazeologizmov možno využívať synonymné frazeologické jednotky: *zhorieť na popol* a *zhorieť na prach a popol* (známe napr. z Dobšinského rozprávok). Vyskytujú sa ešte spojenia *zhorieť do zniku, do základov, do zbla.* Ustálené slovné spojenie *zhorieť na uhoľ* má tiež význam „úplne zhorieť", ale spája sa najčastejšie s predstavou nejakej konkrétnej veci, ktorá sa síce mala vysokou teplotou upravovať, ale nemala zhorieť, napr. *mäso v rúre zhorelo na uhoľ.*

Slovesná zložka uvedených frazeologizmov sa môže obmieňať, pravda, v rámci ustálenosti: *zhorieť/vyhorieť do tla, zhorieť/obrátiť sa na popol.* Pri vyjadrení úmyselného spálenia, vypálenia sa používajú slovesá *vypáliť* (do tla), *spáliť* (na popol), *obrátiť* (na popol). Pri knižných frazeologických jednotkách *ľahnúť popolom, ležať popolom* sa varianty slovesnej zložky nevyskytujú.

E. Smiešková

Kade ľahšie — kadeľahšie

Zámenná príslovka *kade* sa používa v rozličných významoch (pozri Slovník slovenského jazyka I, s. 695; Morfológia slovenského jazyka, s. 278, 281, 292, 293 — ktorá ju však označuje ako zámeno) a spojeniach (napr. *kade-tade).* Vyskytuje sa však i ako prvá časť zložených slov (napr. *kadečo, kadejaký, kadekoľvek),* ale aj ako druhá časť zložených slov (napr. *kdekade).* Jedno ustálené spojenie, písané dakedy aj ako jedno slovo, naše slovníkové a gramatické príručky neuvádzajú: *kade ľahšie/kadeľahšie.* Nemáme ho doložené ani v druhom zväzku Slovníka slovenského jazyka v hesle *ľahko* (s. 9).

Spojenie *kade ľahšie* si treba všimnúť i preto, že je podstatný významový rozdiel medzi voľným použitím obidvoch prísloviek *kade* a *ľahšie* a medzi ich zmeraveným použitím ako frazeologického celku,

v ktorom jednotlivé členy strácajú svoj význam a nadobúdajú nový význam:

Môžeš prejsť, kade ti bude ľahšie.
Môžeš ísť (ber sa) kade ľahšie.

V prvom prípade, vo vedľajšej vete súvetia, ide o dva samostatné členy: príslovka *ľahšie* je súčasťou vetného základu, *kade* je ako zámenná príslovka príslovkovým určením miesta. Obidva vetné členy si zachovávajú svoj samostatný význam a ich syntaktická i lexikálna samostatnosť je zvýraznená ešte i tým, že nestoja vedľa seba.

Naproti tomu v druhom prípade sémantický rozbor ukazuje, že výraz *kade ľahšie,* ktorý sa píše ako dve slová, má celkom nový význam, nesúvisiaci s významom jeho jednotlivých členov, a to význam „môžeš ísť (ber sa) preč".

Uvedieme doklady z autorov:

A odpáľte kade ľahšie! (Jašík) — Ber sa kade ľahšie, lebo sa tá tvoja škrupina (loď) potopí od hanby. (preklad) — (Nosorožec) sa bol pobral kade ľahšie. (Ondrejov) — Začalo sa po Dubníkoch pošuškávať, že notár pôjde kade ľahšie. (Hečko) — Ak v tom kufri nič nemajú, čert po nich. Nech idú kade ľahšie. (Urban) — Kone som prehajdákal, všetko pošlo kade ľahšie (= minulo sa ani nevedno ako). (preklad) — Veď ja len na výplatu počkám, potom už pôjdem kade ľahšie. (úzus) — A hybaj ho kade ľahšie! (úzus)

Ako vidieť, spojenie *kade ľahšie* sa používa po pohybových slovesách s významom „ísť, bežať" *(ísť, (po)brať sa, odpáliť),* veľmi často po imperatíve *(odpáľte!, ber sa!, prac sa!, zmizni!, hybaj!* ap.).

Spojenie *kade ľahšie* je štylisticky príznakový, expresívny výraz, takže je pochopiteľné, že sa viac spája s expresívnymi slovesami *(pratať sa, odpáliť, zmiznúť)* ako s nocionálnymi.

Jednoslovné písanie výrazu *kadeľahšie* je doložené od päťdesiatych rokov, ešte vo vydaniach Matice slovenskej:

Veď sa prihlási druhá (učiteľka), potom nech ide kadeľahšie. (Hečko) — Znepáčiš sa pre niečo zamestnávateľovi: bež kadeľahšie, hľadaj si prácu, kde chceš. (Hrušovský) — A toho, kto nedodrží poriadok, vyhodiť, nech si ide kadeľahšie. (Smrčok)

Všetky uvedené doklady a náš rozbor ukazujú, že expresívny výraz *kade ľahšie,* písaný aj *kadeľahšie,* je rozšíreným a známym vyjadrovacím prostriedkom. Jeho zložky stratili svoj pôvodný význam a ako jednoliate spojenie majú nový význam „preč"; ide teda o novú expresívnu príslovku, ktorú treba písať ako jedno slovo. Príslovka *kadeľahšie* sa už pevne začlenila do slovnej zásoby spisovnej slovenčiny a ako takú ju treba uviesť ako samostatné heslo do Slovníka slovenského jazyka.

M. Marsinová

SPRÁVY A POSUDKY

Konferencia o Jankovi Franciscim

Gemerský rodák Janko Francisci-Rimavský, doživotný čestný podpredseda Matice slovenskej, sa narodil v Hnúšti 1. júna 1822. Roku 1977 prešlo teda stopäťdesiatpäť rokov od jeho narodenia. Toto výročie pripomenula vedecká konferencia, ktorá sa konala v aule levočského gymnázia v čase od 6. do 7. mája pod názvom *J. Francisci-Rimavský, život a dielo.* Konferenciu usporiadala Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Prešove, Literárnovedný ústav SAV v Bratislave, Matica slovenská v Martine, Okresný národný výbor v Spišskej Novej Vsi, Mestský národný výbor v Levoči a Mestské kultúrne stredisko v Levoči.

V predvečer konferencie (5. mája) sa účastníkom predstavilo Divadielko poézie SZM pri Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove s literárnym pásmom o živote a tvorbe J. Francisciho, v ktorom naša vysokoškolská mládež umelecky zobrazila vodcu levočskej mládeže a legendárneho kapitána revolúcie meruôsmych rokov najmä podľa jeho vlastného životopisu a útleho básnického diela.

Konferenciu otvoril dekan Filozofickej fakulty UPJŠ v Prešove doc. Mikuláš Štec. Prvý deň (6. mája) odzneli na nej tieto príspevky: Osobnosť J. Francisciho (národný umelec Vladimír Mináč); J. Francisci — organizátor levočskej mládeže (Oskár Čepan); Premena divadelného klasicistického vkusu na romantický (Zoltán Rampák); Francisciho verš (Ján Sabol); J. Francisci a Ľ. Štúr (Jozef Ambruš); J. Francisci a S. Ľ. Hroboň (Edmund Hleba); Memoárová próza J. Francisciho-Rimavského (Albín Bagin); Inonárodné literatúry v prácach levočskej mládeže (Rudo Chmel); Francisci ako folklorista (Rudo Brtáň); Francisciho osobnosť v literárnej eseji V. Mináča Dúchanie do pahrieb (Milan Pišút); Epické motívy vo Francisciho povestiach (Viera Žemberová); Francisci a Prešov (Ervín Lazar). Druhý deň konferencie (7. mája) pokračoval príspevkami: Vzťah levočskej mládeže ku Kollárovi a Šafárikovi (Karol Rosenbaum); Vzťah Jednoty k českému kultúrnemu životu (Antonín Boháč); J. Francisci — organizátor a funkcionár Matice slovenskej (Michal Eliáš); Jazyk Francisciho povestí (Gejza Horák); Jazyková charakteristika Memoranda slovenského národa z roku 1861 (Ľudovít Novák — príspevok prečítal Ján Sabol); Význam diela J. Francisciho pre vývin slovenskej folkloristiky (Milan Leščák); Zástoj J. Francisciho pri normovaní štúrovskej slovenčiny (Ladislav Bartko).

V závere konferencie prof. Milan Pišút konštatoval, že rokovanie z mnohých stránok osvetlilo osobnosť Janka (Vratislava) Francisciho-Rimavského; trocha v ústraní ostala len jeho žurnalistická práca ako zakladateľa a redaktora Pešťbudínskych vedomostí. Riaditeľ Literárnovedného ústavu SAV Karol Rosenbaum v záverečnom pozdrave zdôraznil význam konferencií tohto druhu a ohlásil, že o dva roky (1979) by sa mala v Levoči konať konferencia o štúrovskom básnikovi Jánovi Bottovi, ktorého meno sa takisto spája

s kultúrnou históriou Levoče. Pripomenul, že na konferencii spolupracovali kultúrni a verejní pracovníci, literárni vedci, národopisci, jazykovedci. V budúcnosti treba do tejto spolupráce prizvať aj historikov. — Referáty a diskusné príspevky budú uverejnené v zborníku Matice slovenskej v Martine.

S uznaním treba vyzdvihnúť dôstojný spoločenský rámec konferencie. V predvečer konferencie prijal účastníkov vo veľkej sieni historickej levočskej radnice predseda MsNV Štefan Blažo a večer 6. mája bolo spoločenské posedenie v aule gymnázia, spestrené programom umelcov z Divadla Jonáša Záborského v Prešove.

S potešením sme privítali, že sa na časti konferencie zúčastnila i levočská študujúca mládež. — Usporiadatelia konferencie sa postarali o vydanie troch príležitostných brožúr: Ján Francisci-Rimavský (personálna bibliografia); Poézia Bohdana Hroboňa; Robotník národa a Matica slovenská vydala faksimile levočského rukopisného zábavníka Holubica s prílohou Sokol (1846—1847).

Veľa dobrej, priam obetavej roboty na príprave konferencie i počas jej rokovania vykonal Edmund Hleba z Filozofickej fakulty UPJŠ v Prešove a Ján Valko, riaditeľ Mestského kultúrneho strediska v Levoči.

G. Horák

Jubilejné Chalupkovo Brezno

Chalupkovo Brezno, súťaž umeleckej tvorivosti učiteľov, sa 2.—3. júna 1977 konalo už po desiaty raz. Boli tu opäť zastúpené tri druhy záujmovej umeleckej činnosti, a to: vlastná literárna tvorba (29 súťažiacich), výtvarná tvorba (25 súťažiacich) a umelecký prednes poézie a prózy (33 recitátorov).

Už to, že sa na súťaži zúčastnilo 87 súťažiacich, ukazuje, že na jubilejnom ročníku sa v Brezne zišlo nezvyčajne veľké množstvo učiteľov, ktorí sa aktívne venujú umeleckej tvorivosti. No nielen počtom, ale predovšetkým kvalitou, umeleckou úrovňou predstihlo *Desiate Chalupkovo Brezno* predchádzajúce ročníky. Toto konštatovanie sa v plnej miere vzťahuje aj na súťaž v umeleckom prednese, o ktorej sa tu chceme zmieniť osobitne.

Najmä súťaž v prednese poézie mala dobrú úroveň. Príjemným prekvapením bola jej dramaturgická pestrosť a vynachádzavosť. Vedľa Majakovského a Tvardovského sa tu zjavil Prévert, vedľa Gavorníkovej Hviezdoslav, popri Novomeskom a Plávkovi tu bol Reisel, Pártošová a Mihálik, ale aj Rúfus, Válek, Koyš, Haruštiak, ba mali sme možnosť počuť i vlastnú tvorbu. Takáto pestrá výberová mozaika je dôkazom, že učitelia recitátori venujú náležitú pozornosť už samému výberu vhodnej predlohy. Na základe dobrého čitateľského rozhľadu po literatúre vedeli si vybrať aktuálnu a pritom umelecky účinnú báseň, ktorá bola zároveň primeraná ich recitátorskému naturelu.

Vlastná recitátorská interpretácia vybraných textov ukázala, že sa na súťaži stretli recitátori, ktorí majú dostatok intelektuálnych i emocionálnych predpokladov na to, aby mohli pochopiť aj zložitejšie umelecké predlohy. Vo viacerých prípadoch bolo za umeleckou výpoveďou interpreta cítiť významový rozbor básnického textu, hľadanie jeho vnútorného zmyslu. Takto re-

citátori nesledovali iba prvotné významy slov a výpovedí, ale smerovali k hlbším podtextovým významom. Tak sa im podarilo nájsť súlad medzi recitátorským výrazom a významom, ktorý niesol básnický text. Za pomoci primeraných výrazových prostriedkov dostávali do dynamického vzťahu jeho významy. Popri gramaticky presnej práci so zvukovými prostriedkami reči sa usilovali aj o estetické tvarovanie výrazu. Ich prednes bol potom gramaticky čistý (dodržiavanie spisovnej normy pri intonačnom stvárňovaní vety a širšieho kontextu) a zároveň emocionálno-esteticky nosný, presvedčivý.

Takéto vyššie umelecké ambície si kládli — a viacej alebo menej ich aj dosiahli — najmä prednesy víťazných recitátoriek (v poradí: Z. Bukovská z Martina za prednes básne L. Novomeského *Do mesta 30 minút;* Z. Janáčová z Banskej Bystrice za prednes básne P. Koyša *Akoby;* A. Benčová z Banskej Bystrice za interpretáciu úryvku z Válkovej básnickej skladby *Slovo).* Pozoruhodné boli aj výkony L. Sokolovej zo Šumiaca, A. Mederovej z Dubnice n. Váhom a S. Baršovskej z Banskej Bystrice.

Aj ostatní recitátori vybudovali svoj prednes ako komunikatívne čistú, jednoznačnú výpoveď. Potvrdili tým, že vedia zvukové prostriedky reči využívať v službe komunikácie, v službe zrozumiteľnosti myšlienky. A to je základný predpoklad dobrej recitácie. Pravda, umelecký prednes nesleduje iba líniu „holej" myšlienky; takýto cieľ musí spĺňať už čítanie spravodajského textu. Umelecký prednes má na poslucháča pôsobiť aj emocionálno-esteticky. A v tomto smere majú viacerí recitátori ešte rezervy. Viac treba v tejto súvislosti pamätať na estetickú mieru, princíp kontrastu, inováciu výrazu. Treba si uvedomiť, že funkčné možnosti jazykovointonačných prostriedkov sú takmer nevyčerpateľné. Sú na to, aby poslúžili myšlienke: možno nimi vyznačiť logicko-významové vzťahy textu. No zároveň môžu byť aj nositeľmi emocionálno-estetických kvalít umeleckého prejavu.

Spomedzi 20 prednesov vari len v dvoch prípadoch sme zaznamenali isté rezíduá zastaraných deklamačných manier. Títo recitátori miernou expresivizáciou melódie cez slabiku rovnorodo tvarovali priebeh melódie (frekvenciu vlnenia). Keďže zároveň uprednostňovali aj expresívny variant polokadencie, vnášali do svojho prednesu nadbytočnú emocionálnosť, takže vyznieval falošne.

Vcelku úspešné účinkovanie väčšiny recitátorov na jubilejnom X. ročníku Chalupkovho Brezna znova dokázalo, že medzi učiteľmi je hodne takých, čo vedia úspešne pracovať nielen ako režiséri pri výchove mladých recitátorov, ale aj sami sú schopní recitovať na úrovni. Zároveň sa prakticky potvrdilo, že bolo správne, ak po skončení súťaže odborné poroty analyzovali výkony jednotlivých recitátorov a cieľavedome poukazovali na základné teoretické a praktické problémy umeleckého prednesu. A čo je najdôležitejšie, potvrdili sa oprávnené ambície Chalupkovho Brezna byť celoslovenskou prehliadkou umeleckej tvorivosti učiteľov.

Nakoniec sa žiada dodať, že *X. Chalupkovo Brezno* bolo aj organizačne starostlivo pripravené. Popri súťažiach tu bol aj hodnotný kultúrno-spoločenský a odborný program (výstava o živote a diele V. P. Tótha, slávnostný večer k 60. výročiu VOSR, odborný seminár o vývine socialistickej literatúry po VOSR, o problematike umeleckého prednesu detí a o mieste výslovnosti v jazykovej kultúre).

J. Findra

Vzácna kniha o slovenčine

Známy bádateľ a vysokoškolský pedagóg Rudolf Krajčovič pokúsil sa o nový pohľad na vývin slovenčiny. Napísal knihu *Svedectvo dejín o slovenčine,* ktorú s mimoriadnou starostlivosťou vydala Matica slovenská r. 1977. Ide o pozoruhodný edičný čin.

Podľa slov autora táto publikácia mala priniesť svedectvo o mnohorakej, ale súvislej histórii slovenčiny, a tak prispieť k poznaniu jej tváre v súčasnosti. Svedkami osudov nášho národného jazyka sú jednak písané dokumenty, jednak zachované zvyšky monumentov dávnych čias i výtvarné prejavy umelcov inšpirované spoločenskými kontrastmi, ktoré sprevádzali život našich predkov. Z tejto koncepcie knihy vychodí, že sa v nej uplatnili nielen ukážky textov od najstarších čias až po súčasné nárečia, lež aj reprodukcie význačných umeleckých diel a fotografie dôležitých miest našej vlasti.

Možno súhlasiť s tým, že sa samobytnosť slovenčiny medzi slovanskými jazykmi dokumentuje od veľkomoravských čias až po ustálenie súčasnej podoby spisovnej slovenčiny v poštúrovskom období. Ale popri ukážkach z nárečí boli by sa azda predsa len zniesli aj ukážky z literárnej tvorby novšieho i najnovšieho obdobia: aj súčasný spisovný jazyk patrí predsa do jednotného toku dejín ako jeho integrovaná etapa. Táto výčitka je oprávnená aj preto, že závažné doklady o sile slovenskej kultúry a umenia pochádzajú aj z obdobia najnovších politických dejín nášho národa: rovnako silné dôkazy o kráse a mohutnosti spisovnej slovenčiny pochádzajú takisto z najnovších etáp jej vývinu.

Krajčovičova kniha *Svedectvo dejín o slovenčine* je určená nielen domácim čitateľom, hoci sa dá predpokladať, že práve oni najradšej siahnu po tejto reprezentatívnej práci. Paralelný ruský a anglický text umožní tejto práci dostať sa do rúk každému, kto má záujem o slovenčinu, o jej dejiny a jej vzťahy k iným slovanským jazykom. Túto knihu možno použiť ako dobrý a reprezentatívny dar na najvyššej úrovni: preto by sa bol žiadal vyšší náklad než dvetisíc výtlačkov.

J. Ružička

Druhé vydanie dobrej štylistiky

(MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 456 s.)

Už pri recenzovaní prvého vydania Mistríkovej Štylistiky slovenského jazyka (Kultúra slova, *4,* 1970, s. 283—284) sa zdôraznilo, a právom, že každá štylistika má neobyčajný význam pre kultúru jazyka v tom najlepšom zmysle, lebo učí citlivo vyberať jazykové prostriedky podľa cieľa a funkcie prejavu a tieto prostriedky starostlivo usporadovať.

Pri recenzovaní druhého vydania (ktoré bolo pripravené a imprimované už r. 1974) treba tieto závery jednoducho zopakovať a pripomenúť ich trvalú platnosť. Zároveň však treba pripomenúť, že toto druhé vydanie môže k spo-

menutému cieľu prispieť ešte väčšou mierou. Staršie výklady sú tu doplnené o výsledky novšieho bádania i o výsledky lektúry autora. Sústavne sa tu dopĺňajú najmä údaje štatistického charakteru, získané predovšetkým vlastným výskumom na pracovisku Katedry slovenského jazyka Filozofickej fakulty UK, ale aj zo zistení iných autorov.

Prirodzene, pre oblasť jazykovej kultúry nebudeme odporúčať štúdium dejín štylistiky, vývinu názorov na jednotlivé štylistické a štýlové javy, ani teoretických otázok týkajúcich sa základných štylistických pojmov, hoci ani poznanie týchto otázok nechceme podceňovať. Veď kultúra jazykového prejavu nie je založená len na vhodnom využívaní konkrétnych jazykových prostriedkov, ale aj na využívaní týchto prostriedkov podľa požiadaviek jednotlivých jazykových štýlov.

Každý čitateľ však nájde veľa poučení aj značný počet dobre vybratých príkladov najmä v kapitolách o štylistických prostriedkoch, či už ide o štylistické prostriedky lexikálne, gramatické, syntaktické alebo aj zvukové.

Z tohto hľadiska je poučná najmä kapitola o slovnej zásobe. Popri tradičných poučeniach o štylistických vlastnostiach slov (ako je expresívnosť, historická zaradenosť) sa tu osobitne charakterizujú tzv. autonómne skupiny slov (patria sem napr. hovorové, knižné, odborné slová), frazeologické spojenia, ale aj jednotlivé časti slov. Názorné sú aj výklady a príklady o fungovaní slova v kontexte (v prvom vydaní sa tu hovorilo o sociológii slova), totiž o synonymách, homonymách, antonymách, ale aj o prostriedkoch nepriameho, preneseného pomenúvania, ako aj metafora a metonymia.

Podrobné sú aj výklady o štylistických vlastnostiach morfologických kategórií podávané podľa jednotlivých slovných druhov, ako aj poučenia o syntaktických javoch i o využívaní defektných, odchylných syntaktických konštrukcií. Správne sa tu pripomína, že ich nemožno jednoznačne hodnotiť ako chybné, nesprávne, keďže treba poznať ich fungovanie v prejave.

Osobitne treba spomenúť štylistické vlastnosti knihy. J. Mistrík si vypracoval svojský štýl výkladu, charakterizovaný predovšetkým častým využívaním grafov a vzorcov a niekedy aj nadmerným používaním odborných termínov v ich medzinárodnej podobe. Tieto ťažké, odborné až odbornícke prvky sú však kompenzované jasným a živým výkladom.

J. Horecký

SPYTOVALI STE SA

Snehuľko Zlatúlik. — Pracovníci Slovenskej televízie v Bratislave sa dostali do pomykova pri hľadaní mena pre rozprávkovú postavičku v severských krajinách, ktorá plní funkciu trpaslíka a podobá sa trocha ľuďom, trocha zvieratám. Uvažovali o dvoch variantoch mena: o podobe *Snehuliatok* (porovnávali ju s názvami *škriatok, Zlatohlávok)* a o podobe *Snehúlik.* — Opýtali sa nás, či názov *Snehuliatok Zlatulok* možno pokladať za dobre utvorený, jazykovo správny.

Najprv treba upozorniť, že v podstatných menách *škriatok* a *Zlatohlávok* je slovotvorná prípona *-ok*, a nie *-tok*.

S pomenovaním *Snehuliatok* by sa v našom jazykovom povedomí ako východiskové zväzovalo meno stredného rodu *snehuliatko;* zaraďovali by sme ho medzi podstatné mená typu *kuriatko,* teda do tej skupiny podstatných mien, ako sú napr.: *teliatko, vrabčiatko, človiečatko, húsatko, chlápätko, bábätko; holiatko, jabĺčatko; korytčiatko* — a mohlo by mať význam „dieťatko narodené v snehu" (pravda, predpokladal by sa základ *„snehuľa").* Meno *Snehuliatok* vyzerá ako k podobe *snehuliatko* pritvorená (akási prechýlená) mužská podoba. — Pravdaže, názvy mužského rodu typu *kuriatok* sa v spisovnej slovenčine netvoria. Meno *Snehuliatok* by bolo neregulárne utvorené; nevyhovuje slovotvorným zákonitostiam spisovnej slovenčiny.

Ako vidieť, pomenovanie opísanej rozprávkovej mužskej postavičky nemôže mať zakončenie *-(t)ok.* Treba použiť iné zdrobňujúce prípony, a to alebo rozšírenú príponu *-úlik,* alebo príponu *-uľko;* teda možno si vybrať druhý variant *Snehúlik* alebo utvoriť meno *Snehuľko.*

Keďže tých snehových severských trpaslíkov je v príslušných rozprávkach viacej a každý okrem základného, akoby rodového mena má vraj ešte prímeno (napr. navrhované *Zlatulok),* treba sa postarať, aby dvojice mien boli nielen správne, ale aby aj pekne zneli. So zreteľom na túto požiadavku (hrajúcu vo vedomí detí závažnú úlohu) poradili sme použiť vlastné meno *Snehuľko Zlatúlik.* Prvý pád množného čísla od mena *Snehuľko* znie *Snehuľkovia* ako *Janko — Jankovia (Januľko — Januľkovia).* Navrhnuté zomknuté dvojmeno *Snehuľko Zlatúlik* pokladáme za jazykovo správne a prítulne znejúce. Vyhovuje detským rozprávkovým záujmom a pripomína zdrobnenú obmenu mena známeho trpaslíka z rozprávky Zlatá priadka — *Martinko Klyngášik* (porov. Pavol Dobšinský: Prostonárodné slovenské povesti. 1. zv. Bratislava 1966, str. 104 a v poznámkach na str. 437 variant *Kynkaš Martinko).* Uvedené meno je známe i v podobách *Martinko Klinkáš(ik)/Klingáčik.*

Meno *Snehuliatok Zlatulok* by znelo neregulárne a výnimočne nielen dospelým televíznym divákom (pravdaže, o tých tu ani tak nejde), ale ako čudné by ho posudzovali a pociťovali aj deti. Navrhované meno *Snehuľko Zlatúlik* pokladáme nielen za správne, ale aj za mnohostranne primeranejšie.

G. Horák

Vysokohlinitý. — A. K. z Bratislavy: „V článku o Východoslovenských železiarňach som čítal vetu *Závod je doteraz u nás jediným výrobcom vysokohlinitého ostriva — mulitu, ktorý je základnou surovinou na výrobu vysokoakostných druhov žiaromonolitov a vysokohlinitých stavív.* So slovom *vysokohlinitý* som sa doteraz nestretol. Je utvorené správne? Aký je jeho presný význam?"

V citovanej vete sú dve zložené adjektíva, ktorých prvú časť predstavuje zložka *vysoko-.* Ide o adjektíva *vysokoakostný* a *vysokohlinitý.* Kým význam prídavného mena *vysokoakostný* v spojení *vysokoakostné druhy žiaromonolitov* je celkom zreteľný a jednoznačný, spojenia *vysokohlinité ostrivo, vysokohlinité stavivá* sú jednoznačne zrozumiteľné iba pre odborníkov.

Zložených adjektív, ktorých prvú časť tvorí zložka *vysoko-*, je v slovenčine pomerne veľa a slúžia zväčša na označenie vysokej miery dačoho, napr. vlastnosti: *vysokoakostný, vysokotlakový;* ďalej schopnosti: *vysokointeligentný, vysokoúrodný.* Okrem toho slúžia na označenie stavu: *vysokoteľná, vysokožrebná,* alebo vzťahu: *vysokopecný, vysokohorský.* To, čo sa vyjadruje uvedenými prídavnými menami, mohlo by sa povedať aj opisom: *majúci vysokú akosť, prispôsobený na vysoký tlak, majúci vysokú inteligenciu, vysokú úrodnosť, byť vo vysokom stupni teľnosti, žrebnosti, týkajúci sa vysokej pece, vysokej hory.* Zo spomenutých príkladov vidieť, že zložené prídavné mená *vysokoakostný, vysokotlakový, vysokointeligentný, vysokoúrodný, vysokoteľná, vysokožrebná, vysokopecný, vysokohorský* vznikli zo združených pomenovaní *vysoká akosť, vysoký tlak, vysoká inteligencia, vysoká úrodnosť, vysoká teľnosť, vysoká žrebnosť, vysoká pec, vysoká hora.*

Osobitne stoja zložené prídavné mená *vysokomolekulový* a *vysokooktánový.* Nie sú utvorené zo združených pomenovaní *vysoká molekula, vysoký oktán.* Prídavným menom *vysokomolekulový* sa označujú zlúčeniny alebo prvky s vysokou molekulovou hmotnosťou. Adjektívum *vysokooktánový* sa používa najmä v spojení *vysokooktánový benzín,* čo značí benzín s vysokým oktánovým číslom (oktánové číslo je porovnávacie číslo, vyjadruje odolnosť palív proti detonačnému spaľovaniu, t. j. proti sekundárnej explózii zvyšku nespálených plynov a pár; čím je toto číslo vyššie, tým je palivo odolnejšie).

Na uvedených príkladoch sme ukázali niekoľko typov zložených adjektív s prvou časťou *vysoko-.* Teraz sa sústredíme na zložené adjektívum *vysokohlinitý* z východiskovej vety. V predchádzajúcich odsekoch sme naznačili, že zložené prídavné mená tohto typu pochádzajú zväčša zo združených pomenovaní. No pôvod zloženého adjektíva *vysokohlinitý* nemôžeme hľadať v združenom pomenovaní *vysoký kysličník hlinitý,* prípadne menej odborne — *vysoký hliník.* Nezvyčajnosť tohto adjektíva vynikne ešte viac, ak za časť *hlinitý* dosadíme napr. prídavné mená *zlatý, strieborný, železný, diamantový* a i. Vzniknú tak adjektíva *vysokozlatý, vysokostrieborný, vysokoželezný, vysokodiamantový.* S takýmito prídavnými menami sa v bežnej praxi nestretáme. Všeobecne sa hovorí o rudách alebo zlúčeninách s vysokým obsahom zlata, striebra, železa, diamantov.

Hoci je tento typ adjektív v súčasnosti zriedkavý, nemožno vylúčiť, že sa v úsilí o univerbizáciu, v úsilí po stručnom a ekonomickom vyjadrovaní neudomácni. Naznačujú to už citované príklady *vysokomolekulový* a *vysokooktánový.* Tak ako tieto zložené adjektíva vznikali z viacslovných pomenovaní *vysoká molekulová hmotnosť, vysoké oktánové číslo* vynechaním podstatných mien *hmotnosť* a *číslo,* zložené adjektívum *vysokohlinitý* vzniklo z viacslovného pomenovania *vysoký obsah kysličníka hlinitého* (neodborne *hliníka*) vynechaním substantíva *obsah.*

Z hľadiska dokonalej zrozumiteľnosti a terminologickej jednoznačnosti by síce bolo lepšie písať i hovoriť o stavivách s vysokým obsahom kysličníka hlinitého, no zásadne nemožno odmietať ani zložené adjektívum *vysokohlinitý.* Ak by išlo o zlúčeniny s vysokým obsahom hliníka všeobecne, mohol by sa použiť aj názov *vysokohliníkové zlúčeniny.*

E. Rísová

V súvislosti s dačím, nie v súvislosti dačoho. — Predstavený dal prepísať list svojho podriadeného pre takúto štylizáciu: *„V súvislosti rozvoja výroby nových nákladných pneumatík sa prejavil nedostatok radiálnych nákladných protektorovacích kapacít . . ."* Čím je odôvodnený jeho zásah?

Abstraktné podstatné meno *súvislosť* — podobne ako sloveso *súvisieť* a dejové meno *súvis* — má vo význame „vzájomný vzťah, pomer, vzájomná spojitosť, súvis" (Slovník slovenského jazyka IV, s. 350; ďalej SSJ) inštrumentálovú väzbu s predložkou *s*, napr. *zlý zdravotný stav dieťaťa súvisí, má súvislosť*, zriedkavejšie *má súvis s neprimeranou výživou.* Menej častý je výskyt s predložkou *medzi*, napr.: *súvislosť (súvis) medzi pracovným časom a výkonom nie je mechanická (mechanický).* Na obidva druhy spojení môžeme uviesť viacero ustálených spojení: *dať/dávať dačo do súvislosti s dačím; uviesť/uvádzať dačo do súvislosti s dačím; hľadať súvislosti/súvislosť s dačím; nájsť/nachádzať súvislosti s dačím; stratiť súvislosti/súvislosť s dačím; hľadať, nachádzať súvislosť medzi vedeckým významom a praxou; súvislosť medzi vývinom celej prírody a človeka.*

Celkom osobitným prípadom je ustálené predložkové spojenie *v súvislosti s dačím*, zriedkavejšie aj *v súvise s dačím* (pozri Morfológia slovenského jazyka, str. 672) s významom „(vo vzájomnej) spojitosti s dačím". Ide o ustálený predložkový pád podstatného mena, výraz, ktorý si podľa základného slova *súvislosť* i podľa významu celého výrazu vyžaduje inštrumentálovú väzbu s predložkou *s: poukázať, upozorniť na pravopisné chyby v súvislosti s celkovou jazykovou úpravou textu; spomínať na spolužiakov v súvislosti s jubileom školy.* Z tohto dôvodu je nevyhnutné prepísať aj uvedenú štylizáciu *v súvislosti rozvoja výroby . . .* na takéto jedine správne znenie: *V súvislosti s rozvojom výroby nových nákladných pneumatík sa prejavil nedostatok radiálnych nákladných protektorovacích kapacít.*

Keďže však pri podstatnom mene *súvislosť* je možný aj genitív podstatného mena, je potrebné upozorniť na ďalšie vzťahy. SSJ (IV, str. 350) uvádza iba jeden význam slova *súvislosť*, a to ten, ktorý priamo nadväzuje na už uvedený význam slovesa. Ale substantívum *súvislosť*, pravidelne odvodené od adjektíva *súvislý*, má aj druhý význam, čo sa v SSJ neuvádza, a to „ucelenosť, jednoliatosť, neporušenosť", ako to ukazujú tieto príklady: *Za účinku veľkých síl sa súvislosť telesa poruší.* (Ilkovič) — *Rozsadlina je prerušenie súvislosti rohovej steny.* (Hovorka) — Obidva príklady sú z odborných textov a v obidvoch stojí pri abstraktnom podstatnom mene *súvislosť* genitív: *súvislosť telesa* (←súvislé teleso), *súvislosť rohovej steny* (←súvislá rohová stena). Pravda, prípady tohto typu sa prakticky nevyskytujú v predložkovom spojení typu *v súvislosti telesa.*

Záverom môžeme konštatovať: Abstraktné podstatné meno *súvislosť* je dvojvýznamové. K prvému významu „vzájomná spojitosť" patrí ustálený predložkový výraz *v súvislosti s dačím* so svojou pevnou inštrumentálovou väzbou. Druhý význam „ucelenosť, jednoliatosť, neporušenosť, kompaktnosť", ktorý SSJ neuvádza, má terminologický charakter a máva pri sebe genitív podstatného mena: *súvislosť telesa sa pohybom nenarušila; súvislosť vlákna sa zisťuje aj pod mikroskopom.*

M. Marsinová

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 11, 1977, č. 9. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v októbri 1977. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1977

Cena Kčs 3,—